

Studija rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije - Izvještaj

Inkluzivna klimatska akcija: Uvođenje perspektiva rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije u energetska tranziciju Bosne i Hercegovine

Giulia Cappellazzi, Amila Šatara, Selma Rahimić, Lilit Saribekyan

Bosna i Hercegovina

August 2025.

Sadržaj

a. Lista skraćenica	4
1 Sažetak	6
1.1 Kontekst.....	6
1.2 Metodologija	6
1.3 Ključni nalazi	6
1.4 Prioritetne preporuke.....	8
1.5 Zaključak	9
2 Uvod.....	10
2.1 Osnova	10
2.2 Ciljevi	10
2.3 Obim i pristup.....	11
3 Metodologija	12
3.1 Prikupljanje primarnih podataka	12
3.2 Prikupljanje sekundarnih podataka (Pregled literature)	12
3.3 Analiza podataka	13
3.4 Etička razmatranja	13
3.5 Ograničenja.....	13
4 Bosna i Hercegovina: Socijalni, ekonomski i okolišni kontekst	14
4.1 Politički i institucionalni okvir.....	14
4.2 Upravljanje i izazovi implementacije.....	14
4.3 Podaci, izvještavanje i evaluacija	17
4.4 Interseksijske društvene i ekonomske ranjivosti	19
4.5 Iskustva zajednice u vezi zagađenja zraka i energetske siromaštva.....	20
4.6 Programi čiste energije i njihova ograničenja	20
4.7 Poljoprivreda pod klimatskim pritiskom	20
4.8 Dokazi iz domaćih i međunarodnih studija	21
4.9 Pregled konteksta	22
5 Analitički okvir za rodnu ravnopravnost i socijalnu inkluziju (GESI)	23
5.1 Pristup energiji, zdravstvenim i socijalnim uslugama.....	23
5.1.1 Sveobuhvatan pregled nalaza	23
5.1.2 Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama.....	24
5.2 Uloge, odgovornosti i participacija.....	30
5.2.1 Sveobuhvatan pregled nalaza	30

5.2.2	Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama.....	33
5.3	Moć i donošenje odluka	36
5.3.1	Sveobuhvatan pregled nalaza	36
5.3.2	Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama.....	38
5.4	Norme, stavovi i prakse	38
5.4.1	Sveobuhvatan pregled nalaza	38
5.4.2	Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama.....	40
5.5	Sigurnost, zaštita i dobrobit	40
5.5.1	Sveobuhvatan pregled nalaza	40
5.5.2	Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama.....	41
5.6	Pitanja koja se prožimaju.....	43
5.6.1	Sveobuhvatan pregled nalaza	43
5.6.2	Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama.....	43
5.7	Intersekcionalnost	46
5.7.1	Sveobuhvatan pregled nalaza	46
6	Ključni nalazi.....	47
6.1	Zagađenje zraka kao sistemska kriza.....	47
6.2	Energetsko siromaštvo i pristup čistoj energiji	48
6.3	Upravljanje i učešće.....	48
6.4	Isključenost mladih i njihov potencijal	49
6.5	Intersekcionalne ranjivosti	49
6.6	Zdravlje i migracijska dinamika	50
7	Zaključci i preporuke	50
7.1	Zaključci	50
7.2	Preporuke	52
7.2.1	Politika i upravljanje	52
7.2.2	Inkluzivna energija i kvalitet zraka	53
7.2.3	Učešće mladih	53
7.2.4	Intersekcionalnost i podaci	54
7.2.5	Zdravlje i zaštita	54
8	Reference	56

a. Lista skraćenica

BiH	Bosna i Hercegovina
CCAC	Koalicija za klimu i čist zrak
CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
HOPB	Hronična opstruktivna plućna bolest
OCD	Organizacija civilnog društva
ESAP 2030+	Strategija i Akcioni plan zaštite okoliša 2030+
EWS	Sistem ranog upozoravanja
GESI	Rodna ravnopravnost i socijalna inkluzija
GESEP	Platforma za rodnu ravnopravnost i socijalnu jednakost
NAP	Plan prilagođavanja na klimatske promjene BiH
NDC	Utvrdjeni doprinos BiH
NECP	Integrirani energetske i klimatski plan BiH
NGO	Nevladina organizacija
PIN	People in Need
PM2.5	Sitne čestice
SEI	Stockholmski institut za okoliš
SECAP	Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama
SLCPs	Kratkotrajne zagađujuće materije koje utiču na klimu
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNEP	Program Ujedinjenih nacija za okoliš
UNICEF	Dječiji fond Ujedinjenih nacija
UNSCR 1325	Rezolucija Vijeća sigurnosti UN 1325 „Žene, mir i sigurnost“
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija

Zahvale

Želimo izraziti iskrenu zahvalnost svima koji su doprinijeli ovom istraživanju. Posebno cijenimo uvide i iskustva koja su podijelili članovi zajednica, predstavnici civilnog društva, stručnjaci, akademski istraživači i predstavnici vlasti širom Bosne i Hercegovine. Njihova otvorenost i angažman omogućili su da nalazi ove studije odražavaju stvarne životne okolnosti. Duboko cijenimo njihovo vrijeme, znanje i predanost, koji su bili ključni za kvalitet i relevantnost ove publikacije.

1 Sažetak

1.1 Kontekst

Bosna i Hercegovina (BiH) suočava se s jednim od najviših nivoa zagađenja zraka u Evropi. Procjenjuje se da oko 3.300 ljudi godišnje prerano umre zbog izloženosti finim česticama (PM2.5), a ekonomski troškovi povezani s tim prelaze 20% BDP-a. Energetsko siromaštvo je široko rasprostranjeno i posebno pogađa ranjive grupe, mnoga ruralna, romska te domaćinstva na čijem su čelu žene i starije osobe primorani su da za grijanje koriste ugalj, drvo ili otpad. Upravljanje energijom je fragmentirano i veoma tehničko, sa nedovoljnom integracijom rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije. Odgovornosti vezane za klimu u BiH podijeljene su između državnog, entitetskog, kantonalnog i općinskog nivoa. Naponi da se harmonizuje planiranje (putem NECP-a, planova na nivou entiteta i lokalnih SECAP-a) oslabljeni su nedovoljnom međuinstitucionalnom koordinacijom, nepovezanim podacima i ograničenim kapacitetima. To dovodi do dupliciranja aktivnosti, usporava inkluzivnu klimatsku akciju i otežava uključivanje rodni i socijalnih dimenzija. Kao rezultat, žene, mladi, mladi sa invaliditetom, starije osobe, Romi i osobe s invaliditetom snose najveći teret klimatskih promjena, zagađenja zraka i energetskog siromaštva, dok su u velikoj mjeri isključeni iz procesa donošenja odluka.

Ova Studija rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije (GESI) provedena je u BiH kroz interne fondove organizacije People in Need (PIN) kako bi se **identifikovalo kako klimatske promjene, zagađenje zraka i energetsko siromaštvo utječu na različite grupe stanovništva, te da se ispituju barijere, prilike i putevi za uključivanje rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije u klimatske, energetske i okolišne politike i prakse**. Nalazi će također voditi PIN-ove tekuće i buduće projekte, osiguravajući da intervencije budu inkluzivne i odgovaraju potrebama žena, starijih osoba, Roma, mladih, mladih sa invaliditetom te drugih osoba sa invaliditetom. Temeljena na glasovima zajednice i analizi politika, studija jača kapacitete PIN-a da adresira strukturne barijere, smanji nejednakosti i podrži zagovaranje, čineći je praktičnim alatom za oblikovanje programa, utjecaj na politike i doprinos sistemskim promjenama u BiH.

1.2 Metodologija

Analiza je kombinovala primarne podatke (intervjui sa ključnim akterima, fokus grupe i konsultacije sa zajednicama žena, Roma, mladih, starijih osoba i osoba sa invaliditetom) i sekundarne podatke (pregled postojećih okvira u BiH i međunarodnih studija). Ovaj pristup osigurao je da perspektive zajednica budu utemeljene i potvrđene istraživačkim nalazima.

1.3 Ključni nalazi

Zagađenje zraka kao sistemska kriza. Zajednice u Sarajevu, Tuzli i Zenici izvještavaju o svakodnevnom borbama sa zimskim smogom, zatvaranjem škola i raširenim zdravstvenim problemima, posebno među djecom i starijim osobama. Sa više od desetina hiljada zabilježenih slučajeva hroničnih respiratornih bolesti u 2021¹. godini, zagađenje zraka

---

¹ Izvještaj Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH pokazuje da je u 2021. godini u Federaciji bilo 30.205 pacijenata s hroničnom opstruktivnom plućnom bolešću. [Institute for Public Health of the Federation of BiH, Health-Statistical Yearbook 2021, Table: Number of patients with chronic obstructive pulmonary diseases \(J40–J46\)](https://zzjzfbih.ba/wp-content/uploads/2023/04/Zdravstveno-stanje-stanovni%C5%A1tva-engleski.pdf)
<https://zzjzfbih.ba/wp-content/uploads/2023/04/Zdravstveno-stanje-stanovni%C5%A1tva-engleski.pdf>

predstavlja i zdravstvenu i ekonomsku krizu. Žene nose dodatni teret neplaćene brige tokom epizoda smoga, što dodatno učvršćuje rodne nejednakosti.

1. **Energetsko siromaštvo je rasprostranjeno i rodno uslovljeno.** Mnoga kućanstva sa niskim prihodima, romska domaćinstva, te kućanstva koja vode žene i dalje se oslanjaju na zagađujuća goriva. Iako postoje programi za obnovu objekata i unapređenje centralnog grijanja, oni često isključuju one kojima je najpotrebnije zbog visokih troškova, složenih procedura i nedostatka informisanja. Energetsko siromaštvo primorava na teške izbore između - grijanja, hrane i zdravstvene njege, nesrazmjerno pogađajući najranjivije slojeve stanovništva.
2. **Isključenost iz donošenja odluka i fragmentirano upravljanje.** Donošenje politika u oblasti klimatskih i energetskih pitanja je centralizovano, tehnički i često nedostupno. Konsultacije su simbolične i ne integrišu znanje zajednice. Iako je ESAP 2030+ uveo GESI terminologiju, ključni okviri (NDC, NECP) i dalje pokazuju ograničenu ili nikakvu integraciju rodne i socijalne inkluzije, uz slabu primjenu i odgovornost. Lokalnim vlastima nedostaju resursi i kapaciteti, što rezultira fragmentiranom i nedosljednom implementacijom.
3. **Isključenost mladih uprkos snažnoj angažovanosti.** Mladi se suočavaju s prekidima u obrazovanju tokom vrhova zagađenja i ekstremnih situacija, poput poplava, povećanih zdravstvenih rizika i isključenosti iz procesa upravljanja, iako spadaju među najmotivisanije za djelovanje. Mladi sa invaliditetom, mlaadi Romi i mladi iz domaćinstava sa niskim prihodima, suočavaju se sa višestrukim preprekama za učešće i pristup mogućnostima. Ipak, mladi predstavljaju ključan neiskorišten resurs za inovacije, digitalno uključivanje i liderstvo u oblasti klimatskih promjena.
4. **Strukturne nejednakosti i štetne norme.** Niska stopa vlasništva žena nad zemljištem (~30%), patrijarhalne nasljedne prakse i diskriminatorne norme ograničavaju pristup kreditima, imovini i donošenju odluka. Klimatska i energetska pitanja se predstavljaju kao „tehnička“, umjesto društvena, čime se marginalizuju rodne i zdravstvene perspektive. Štetne strategije preživljavanja, poput spaljivanja otpada, i dalje postoje u siromašnim domaćinstvima, uprkos zdravstvenim rizicima.
5. **Intersekcionalne ranjivosti uz slabe podatke.** Veliki dijelovi opće populacije (posebno siromašna ruralna domaćinstva i starije osobe sa fiksnim primanjima) doživljavaju trajno siromaštvo i energetsko siromaštvo. Preklapajući nedostaci (npr. biti osoba starije životne dobi, žena, Rom, iz ruralnog područja ili živjeti s invaliditetom) dodatno pogoršavaju isključenost iz pristupa energiji, zdravstvenoj zaštiti i upravljanju. Ovi složeni rizici ostaju uglavnom nevidljivi zbog nedostatka razdvojenih podataka po spolu, starosti, invaliditetu ili socio-ekonomskom statusu. Bez intersekcionalnog praćenja, politike rizikuju dodatno jačanje nejednakosti.
6. **Zdravstvena i migraciona dinamika.** Zagađenje uzrokuje rastuće stope respiratornih i kardiovaskularnih bolesti, a zdravstveni sistemi su preopterećeni tokom vrhunca zagađenja. Porodice koje imaju sredstava sele se iz zagađenih gradova, dok najsiriromašnja domaćinstva ostaju najizloženija. Migracije povezane sa uticajem zagađenja na zdravlje postaju novi društveni i demografski izazov.

1.4 Prioritetne preporuke

Na osnovu ovih nalaza, studija predlaže sljedeće međusobno povezane prioritete:

- **Integrisati GESI u upravljanje i okvire.** Uvesti rodnu ravnopravnost i inkluziju u klimatske i energetske politike. Primjenjivati rodno-osjetljivo budžetiranje, obavezne GESI procjene utjecaja i razdvojene indikatore. Ojačati međuinstitucionalnu koordinaciju, imenovati GESI kontakt tačke i osnažiti Koaliciju za rod i klimu da utiče na odluke.
- **Smanjiti zagađenje zraka i energetska siromaštvo na inkluzivan način.** Proširiti ciljane subvencije, rješenja za čisto grijanje i energetska efikasnost za ranjiva domaćinstva, s prioritetom na ruralne sredine, romska naselja, domaćinstva kojima upravljaju žene i starije osobe. Pojednostaviti procedure i ukinuti visoke naknade za priključak. Implementirati mjere za smanjenje kratkotrajnih zagađujućih materija (npr. zamjena peći, hvatanje metana) radi brzih zdravstvenih i pravednih koristi. Rješavanje energetske siromaštva i osiguravanje inkluzivnog pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama ključno je za omogućavanje ranjivim grupama da učestvuju i imaju koristi od zelene i pravedne tranzicije.
- **Podstaci učešće i liderstvo mladih.** Uspostaviti omladinske klimatske savjete na općinskom i većem nivou, finansirati inicijative mladih kroz mikro-grantove i mentorstvo, te integrisati klimatsko i građansko obrazovanje u škole. Regionalne i međunarodne razmjene treba podržati radi jačanja međusobnog učenja, inovacija i aktivizma mladih.
- **Adresirati intersekcionalnost kroz podatke i strukturne reforme.** Prikupljati i objavljivati razdvojene podatke (po spolu/rodu, starosti, invaliditetu, geografskom području) u sektorima zdravstva, klime i energije. Proširiti pristup žena kreditima i prilagoditi programe grupama koje se suočavaju sa višestrukim nepovoljnim položajem, kao što su, na primjer, samohrane majke iz ruralnih područja, mladi sa invaliditetom, starije žene iz romske zajednice.
- **Ojačati zdravstvenu zaštitu i javnu svijest.** Unaprijediti kapacitete zdravstvenog sektora za periode 'vrhova' zagađenja, osigurati ravnopravan pristup marginalizovanim grupama i obavezati na disaggregirano izvještavanje o zdravstvenim indikatorima. Pokrenuti inkluzivne kampanje podizanja svijesti o rizicima zagađenja i čistoj energiji, koristeći priče žena, mladih, Roma, osoba sa invaliditetom i starijih osoba. Osigurati da komunikacija o rizicima bude jasna, praktična i dostupna svima, uključujući osobe sa invaliditetom.
- **Ojačati sisteme praćenja i izvještavanja.** Uspostaviti usklađene mehanizme na nivou cijele države za prikupljanje i izvještavanje o klimatskim i GESI indikatorima. Osigurati da kriteriji budu konzistentni u oba entiteta i svim kantonima, te zahtijevati razdvojene podatke (po spolu/rodu, starosti, invaliditetu) radi praćenja napretka i kreiranja politika zasnovanih na dokazima. Potrebna je dublja analiza kako trenutni nedostatak usklađenosti mehanizama ograničava efektivno praćenje i donošenje odluka.
- **Unaprijediti svijest i obrazovanje.** Ulagati u dugoročne kampanje podizanja javne svijesti i integrisati obrazovanje o klimi i GESI u škole i programe u zajednici. Fokusirati se na praktična znanja o zagađenju zraka, čistoj energiji i jednakosti, ističući uloge žena, mladih i marginalizovanih grupa kao aktivnih aktera promjene.

1.5 Zaključak

Ova GESI studija pokazuje da **klimatske promjene i zagađenje zraka u BiH nisu samo pitanja okoliša, već i izazovi socijalne pravde**. Ranjivosti se oblikuju kroz rod, siromaštvo, dob, invaliditet i prepreke u upravljanju. Premošćavanjem jaza između političkih obaveza i stvarnosti zajednice, BiH može ostvariti pravednu i inkluzivnu zelenu tranziciju – onu koja štiti zdravlje, širi ekonomske mogućnosti i osigurava da oni koji su najviše pogođeni klimatskim utjecajima, zagađenjem zraka i energetske siromaštvom budu u centru donošenja odluka, a ne ostavljeni po strani.

2 Uvod

2.1 Osnova

BiH se suočava sa jednim od najtežih problema zagađenja zraka u Evropi, sa procijenjenih 3.300 prerano preminulih osoba godišnje povezano sa finim česticama (PM2.5) i troškovima koji prelaze 20% BDP-a (Svjetska banka, 2020; UNICEF, 2020). Kratkotrajne zagađujuće materije, poput crnog ugljika i metana, značajno doprinose kako zdravstvenim posljedicama, tako i ubrzanju klimatskih promjena. Upravljanje klimom i energijom u BiH ostaje fragmentirano, visoko tehničko i centralizovano, često isključujući glasove onih koji su najviše pogođeni.

Žene, romske zajednice, starije osobe, djeca, mladi, mladi sa invaliditetom i druge osobe sa invaliditetom suočavaju se sa nesrazmjerno velikim izlaganjem zagađenju i preprekama za učešće u klimatskim akcijama. Nejednaka raspodjela zemljišta (muškarci posjeduju oko 70% zemljišta), ograničen pristup kreditima i nedovoljna zdravstvena zaštita dodatno pogoršavaju ranjivost. Uprkos pravnim obavezama prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), Istanbulskoj konvenciji i Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH², kao i okvirima poput Utvrđenog doprinosa BiH (NDC), Integriranog energetskog i klimatskog plana (NECP) te Strategije i Akcionog plana zaštite okoliša BiH za period do 2030. i dalje (ESAP 2030+), integracija rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije u klimatsku i energetska politiku ostaje slaba.

Ova studija odgovara na ove izazove pružajući dokaze o tome kako klimatske promjene, zagađenje zraka i politike energetske tranzicije utiču na različite grupe, te identifikujući načine za inkluzivniji pristup.

2.2 Ciljevi

Studija rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije provedena je kroz interne fondove organizacije People in Need (PIN) kako bi se ispitalo kako klimatske promjene i zagađenje zraka utiču na različite grupe u BiH, te kako bi se generirale praktične preporuke za osiguranje sistemske integracije rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije u politike, programe, strategije i inicijative u oblasti klimatskih, energetskih i okolišnih pitanja. Studija će također direktno informisati PIN-ove trenutne i buduće projekte vezane za klimu i energiju, podržavajući dizajn i implementaciju intervencija koje su inkluzivnije, pravednije i odgovoraju na potrebe različitih grupa stanovništva, uključujući žene, Rome, mlade, starije osobe i osobe sa invaliditetom. Oslanjajući se na dokaze iz glasova zajednica i analize politika, PIN će biti bolje pozicioniran za uklanjanje strukturnih barijera, smanjenje nejednakosti i jačanje otpornosti. Nalazi će dodatno podržati PIN u zagovaranju i izgradnji partnerstava, osiguravajući doprinos organizacije širem sistemskom unapređenju upravljanja klimom i okolišem u BiH. Na ovaj način, analiza nije samo istraživački proizvod, već i praktičan alat za oblikovanje programa, utjecaj na politike i jačanje strateškog pozicioniranja PIN-a u sektoru klime i energije.

---

² Zakon o ravnopravnosti spolova BiH. Agencija za ravnopravnost spolova BiH, revidirano 2010, <https://arsbih.gov.ba/english/law-on-gender-equality-in-b-h/>

Ciljevi studije su da:

1. Ispita kako ublažavanje klimatskih promjena i zagađenje zraka utiču na različite grupe stanovništva, posebno žene, marginalizovane i nedovoljno zastupljene zajednice, te ranjive populacije.
2. Procijeni kako inicijative za čistu energiju i poboljšanje kvaliteta zraka utiču i koriste različitim grupama, identifikujući praznine u pristupu, energetske siromaštvo i zdravstvene ishode.
3. Poboljša relevantnost, održivost i inkluzivnost PIN-ovih trenutnih i budućih projekata kroz osiguravanje aktivnog učešća i zastupljenosti različitih grupa, te jačanje posvećenosti PIN-a dizajniranju i implementaciji pravednih klimatskih i energetske intervencije koje adresiraju strukturne barijere i informišu zagovaranje za sistemske promjene u BiH.
4. Generiše dokaze i uvide koji se mogu predstaviti na visokim nivoima i konferencijama, jačajući zagovaranje za inkluzivne klimatske i energetske politike u BiH.

2.3 Obim i pristup

Studija se zasniva na pristupu mješovitih metoda, kombinujući primarne i sekundarne podatke:

- **Prikupljanje primarnih podataka** uključivalo je intervju sa ključnim informantima - sa donositeljima odluka, stručnjacima, predstavnicima UN-a, istraživačima, akademskom zajednicom i civilnim društvom; fokus grupe sa ženama, romskom populacijom, starijim osobama, mladima i osobama sa invaliditetom u urbanim i ruralnim sredinama; te konsultacije sa zajednicama i lokalnim inicijativama ('grassroots' grupama). Interna savjetovanja sa osobljem programa dodatno su obogatila bazu dokaza. Podaci su prikupljeni u određenim područjima, uključujući Kanton Sarajevo, Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton, regiju Banja Luka i Istočno Sarajevo, kao i u odabranim zajednicama poput Gračanice (selo), mjesne zajednice Rudar/Ciljuge (naselje), Jablanice (grad), Sarajeva (grad), Zenice (grad), Istočnog Sarajeva (grad) i drugih.
- **Prikupljanje sekundarnih podataka** uključivalo je pregled strateških okvira (NDC, NECP, Okvirna energetska strategija 2035, Strategija adaptacije, NAP i ESAP 2030+), sektorskih strategija u energiji, zdravstvu i socijalnoj zaštiti, kao i ključnih međunarodnih izvora (Svjetska banka, UNICEF, UNDP, CCAC).

Pregled literature (desk review) nije bio samostalan zadatak, već sredstvo za kontekstualizaciju i provjeru primarnih podataka. Potvrdio je sistemske praznine, poput nedostatka podataka razdvojenih po spolu/rodu, starosti i invaliditetu, istovremeno smještajući lokalna iskustva u širi okvir istraživanja i politika. Primarni podaci su popunili ove praznine bilježeći glasove zajednica koje su često isključene iz zvanične statistike. Zajedno, ovaj integrirani pristup pruža čvrstu bazu dokaza za razvijanje preporuka koje su utemeljene na lokalnoj stvarnosti, a ujedno usklađene s nacionalnim i međunarodnim prioritetima.

3 Metodologija

Studija rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije u BiH primijenila je kvalitativni, participativni pristup, kombinujući primarne i sekundarne izvore podataka. Metodologija je osmišljena tako da glasovi lokalnih zajednica, posebno žena, Roma, mladih, starijih osoba i osoba sa invaliditetom, budu u centru, dok se istovremeno koristi postojeća literatura i okvir politika kako bi se nalazi smjestili u širi nacionalni i regionalni kontekst. Studija je sprovedena u periodu februar–juni 2025. godine, prateći PIN-ov analitički pristup za rodnu ravnopravnost i socijalnu inkluziju i Vodič za analizu rodne ravnopravnosti, što je omogućilo sistematsko identifikovanje barijera, potreba i prilika u različitim domenima.

Studija je obuhvatila i urbane i ruralne oblasti širom BiH, sa konsultacijama sprovedenim u Federaciji BiH i Republici Srpskoj (Kanton Sarajevo, Zeničko-dobojski kanton, Tuzlanski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton, regija Banja Luka, regija Istočno Sarajevo) kako bi se osigurale različite perspektive i obuhvatile regionalne varijacije.

3.1 Prikupljanje primarnih podataka

- **Intervjui sa ključnim informantima:** Provedeni sa donosiocima odluka, predstavnicima institucija, liderima CSO-a, predstavnicima UN-a, akademskom zajednicom i tehničkim stručnjacima u sektorima klime, energije, zdravstva, rodne ravnopravnosti i socijalne zaštite. Ovi intervjui istraživali su percepcije rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije u politikama klimatskih promjena, kvaliteta zraka i energetske tranzicije, praznine u implementaciji i prepreke za učešće.
- **Fokus grupe:** Održane sa različitim članovima zajednica u urbanim i ruralnim sredinama (Živinice, Zenica, Sarajevo, Jablanica, Istočno Sarajevo), uključujući mlade, romska naselja, žene u ruralnim područjima i područja pogođena zagađenjem. Fokus grupe pružile su uvid u svakodnevna iskustva sa zagađenjem zraka, klimatskim promjenama, energetske siromaštvom i strategijama suočavanja, kao i perspektive zajednica o upravljanju i inkluziji.
- **Pregled nalaza:** Nalazi iz izvještaja su pregledani u validacionoj diskusiji s odabranom grupom stručnjaka (akademici, istraživači i predstavnici UN-a), čiji je povratni komentar pomogao potvrditi glavne zaključke i precizirati preporuke u praktične, kontekstualno specifične akcije.

3.2 Prikupljanje sekundarnih podataka (Pregled literature)

Pregled literature dopunio je primarno istraživanje pružajući strukturiranu procjenu postojećih okvira i dostupnih podataka. Analizirani su ključni strateški dokumenti, uključujući: Utvrđeni doprinos BiH (NDC), nacrt Integriranog energetske i klimatskog plana BiH (NECP), Strategiju adaptacije na klimatske promjene i nisko-emisioni razvoj, Plan prilagođavanja na klimatske promjene BiH (NAP) i Strategiju i Akcioni plan zaštite okoliša BiH za period do 2030. i dalje (ESAP 2030+). Također su pregledane sektorske strategije u oblastima energije, zdravstva i socijalne zaštite.

Gdje je bilo relevantno, pregled literature uključio je nalaze iz međunarodnih i regionalnih studija, kao što su *UNDP Blueprint for a Gender-Responsive Just Transition*, analiza *GESEP/ESAP 2030+*, izvještaji Svjetske banke i UNICEF-a o zagađenju zraka i zdravlju, kao i rad Koalicije za klimu i čist zrak (CCAC) o kratkotrajno zagađujućim materijama koje utiču na klimu. Ovi dokazi nisu korišteni kao jedina osnova analize, već su služili za

kontekstualizaciju i triangulaciju nalaza koji su proizašli iz intervjua sa ključnim informantima i fokus grupa, posebno na teme poput energetske siromaštva, zdravstvenih posljedica zagađenja zraka i praznina u participaciji u procesima upravljanja.

3.3 Analiza podataka

Svi kvalitativni podaci prikupljeni putem intervjua sa ključnim informantima, fokus grupa i konsultacija sistematski su kodirani i analizirani. Ovaj pristup omogućio je istraživačkom timu da identifikuje ključne teme, obrasce i preklapanja među različitim domenima, te da provjeri nalaze kroz usporedbu sa podacima iz pregleda dokumenata.

3.4 Etička razmatranja

Budući da se radi o GESI analizi, posebna pažnja posvećena je zaštiti prava, sigurnosti i dostojanstva učesnika. Informisani pristanak je pribavljen od svih učesnika prije intervjua i diskusija u fokus grupama, uz jasna objašnjenja o svrsi istraživanja, dobrovoljnom učešću i pravu na povlačenje u bilo kojem trenutku. Kako bi se osigurala pristupačnost, upitnici, informativni materijali i obrasci za pristanak prilagođeni su jednostavnim i jasnim jezikom, a po potrebi su dostavljeni usmeno, prevedeni ili predstavljani u formatima pogodnim za osobe sa invaliditetom. Svi podaci su anonimizirani tokom transkripcije i analize radi zaštite povjerljivosti. Posebna pažnja posvećena je sigurnosti žena, mladih i marginaliziranih učesnika kroz prilagođavanje mjesta konsultacija, na primjer, odabirom sigurnih i pristupačnih lokacija i osiguravanjem privatnosti, kako bi se stvorilo poštovano i inkluzivno okruženje za sve učesnike.

3.5 Ograničenja

Tokom analize suočeno se sa nekoliko ograničenja i prepreka:

- **Nedostaci podataka:** Pristup razloženim podacima na državnom i lokalnom nivou (po spolu/rodu, starosti, invaliditetu) ostaje ograničen, posebno u pogledu zdravstvenih ishoda i energetske siromaštva. Na primjer, zdravstveni podaci o bolestima povezanim sa zagađenjem zraka nisu razdvojeni po spolu/rodu, starosti ili invaliditetu, što onemogućava procjenu koje su grupe najviše ugrožene. Statistike o energetske siromaštvu također se izvještavaju zbirno, skrivajući specifične terete koje nose domaćinstva kojima upravljaju žene ili romske zajednice.
- **Dostupnost ispitanika:** U nekim područjima bilo je teško uključiti određene grupe zbog vremenskih ograničenja, nedostatka interesa za razgovor o temi, nedostatka svijesti o temi ili prepreka u pristupu.
- **Geografski pristup:** Terenski pristup određenim zagađenim područjima i ruralnim naseljima bio je ograničen logističkim izazovima.
- **Ograničenja opsega:** Iako je analiza identifikovala sistemske probleme i ranjivosti, odsustvo sveobuhvatnih, dezagregiranih kvantitativnih podataka ograničilo je mogućnost davanja procjena za cijelu populaciju.

Uprkos ovim ograničenjima, triangulacija podataka iz informativnih razgovora, fokus grupa i konsultacija sa dokazima iz pregleda literature, pružila je snažnu i vjerodostojnu osnovu za nalaze i preporuke predstavljene u ovom izvještaju.

4 Bosna i Hercegovina: Socijalni, ekonomski i okolišni kontekst

4.1 Politički i institucionalni okvir

BiH je preuzela međunarodne obaveze poput Pariškog sporazuma, Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan i Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa. Međutim, integracija GESI principa kroz ove obaveze ostaje ograničena. Strategije poput NDC-a i nacrta NECP-a uglavnom su rodno neutralne, dok Strategija i Akcioni plan zaštite okoliša (ESAP 2030+) predstavlja napredak jer integriše rodnu ravnopravnost i socijalnu jednakost, iako je provedba neujednačena. Gender akcioni plan BiH za period 2023–2027., koji vodi Agencija za ravnopravnost spolova BiH, pruža okvir za promovisanje rodne ravnopravnosti, s prioritetima kao što su učešće žena u donošenju odluka, ekonomsko osnaživanje žena u ruralnim područjima i romskih žena, te uključivanje rodne perspektive u politike okoliša, energije i zdravstva.

Potrebna je dublja refleksija na strategije ublažavanja. Porezi na gorivo, standardi emisija vozila i potencijalno uvođenje cijene ugljika mogu doprinijeti smanjenju emisija, ali nose rizik regresivnih posljedica za domaćinstva s niskim prihodima koja zavise od starijih vozila ili zagađujućih goriva. S druge strane, ulaganja u obnovljive izvore energije i energetske efikasnosti imaju potencijal da smanje energetska siromaštvo i poboljšaju zdravstvene ishode, ali samo ako su osmišljena s inkluzivnim mehanizmima pristupa, kao što su subvencije za domaćinstva s niskim prihodima, pojednostavljene procedure prijave i aktivno učešće lokalnih zajednica. Stoga je ključno uvesti distributivnu perspektivu kako bi se osiguralo da politike ublažavanja ne produbljuju postojeće nejednakosti.

4.2 Upravljanje i izazovi implementacije

BiH je institucionalno složena sa državnim, entitetskim, kantonalnim i općinskim vlastima, koje imaju određene odgovornosti vezane za klimu i energiju. U principu, usklađenost politika trebala bi se postići kroz povezivanje:

- Integriranog energetskog i klimatskog plana BiH na državnom nivou
- različitih energetskih strategija na entitetskom nivou (u Federaciji BiH i Republici Srpskoj), te
- lokalnih akcionih planova održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP).

U praksi, međutim, ovi planski instrumenti su fragmentirani i rijetko usklađeni između različitih nivoa vlasti. Izazovi unutar ovog višeslojnog sistema upravljanja nisu samo administrativne, već i epistemološke prirode: različiti akteri često rade s različitim skupovima podataka, ciljevima i vremenskim okvirima. To dovodi do dupliciranja napora i nedostatka systemske koordinacije. Ministarstva i agencije uglavnom štite svoje nadležnosti, što rezultira uskim i izoliranim pristupima u kreiranju politika. Na primjer, strategije za klimatske promjene često se razvijaju bez učešća ministarstava zdravstva ili socijalne zaštite, iako su ti sektori direktno pogođeni ekološkim pitanjima. Kao rezultat toga, rodne i socijalne dimenzije često ostaju isključene iz klimatskog i ekološkog planiranja. Izbjegavanje međusektorske saradnje u velikoj mjeri predstavlja institucionalno samoodržanje u složenom birokratskom sistemu. Ovaj izolacionizam

dovodi do propuštenih prilika za holističko oblikovanje politika i slabi dizajn i provedbu inkluzivne klimatske akcije.

Istovremeno, tehnička ministarstva (kao što su ministarstva okoliša, energetike, industrije, poljoprivrede, šumarstva i drugih srodnih sektora) nemaju alate niti motivaciju da uključe GESI komponentu u svoje planiranje. Interdisciplinarna saradnja nije standard, a podaci ostaju fragmentisani i zadržani u različitim institucijama koje rijetko komuniciraju. Odsustvo međuinstitucionalne koordinacije dodatno pogoršava nizak nivo povjerenja i strah od izlaganja—mnogo zvaničnika je nevoljno da dijeli podatke ili sarađuje jer se osjećaju nesigurno u svojim ulogama ili se plaše da će se otkriti njihov nedostatak stručnosti.

Etnopolitičko pravo veta ostaje značajna prepreka efikasnom upravljanju u BiH, uključujući oblasti kao što je politika klimatskih promjena. Proces odlučivanja često je fragmentiran duž etničkih linija, što često vodi do institucionalne blokade. Ove blokade nisu uvijek povezane sa samom suštinom politike, već su ponekad rezultat političkog pregovaranja ili pozicioniranja zasnovanog na identitetu. Takve prakse doprinose frustraciji javnosti i jačaju nepovjerenje u institucije. Iako su inkluzivne konsultacije s različitim grupama ključna karakteristika višeeetničkog društva, ponekad se mogu zloupotrijebiti u političke svrhe, postavljajući pitanje stvarne neutralnosti mehanizama upravljanja

Iako se od BiH očekuje da ispuni klimatske ciljeve slične EU zemljama, država nema pristup EU strukturnim ili klimatskim fondovima, a domaći budžetski kapaciteti i koordinirani finansijski mehanizmi su ograničeni. To stvara narativ asimetrične obaveze: BiH je odgovorna prema globalnim standardima, bez adekvatne podrške, što rezultira fragmentisanim projektno-orijentisanim finansiranjem (npr. povoljnim kreditima, donatorskim projektima) i reaktivnom, a ne strateškom implementacijom. Ovo doprinosi polukolonijalnom narativu razvoja, gdje BiH mora “dostići” Evropu, ali je strukturalno u nepovoljnom položaju da to učini.

Sistematska podrška EU prema BiH dolazi, ali uglavnom u obliku tehničke pomoći i djelimične finansijske podrške. Nedostaje kvalifikovanih dugoročnih kadrova, posebno obučanih stručnjaka za energetiku i okoliš, javnih administratora na lokalnom nivou, uz manjak institucionalnog pamćenja i koordinacionih mehanizama. Javne institucije u BiH pokazuju otpor prema promjenama, kako strukturno, tako i kulturološki. Novi pristupi (posebno oni koji su interdisciplinarni ili inkluzivni) dočekuju se sa sumnjom. Ekološka pitanja se ne tretiraju kao društveni prioriteti, a inovacije nailaze na inertnost. Na individualnom nivou, strah i nesigurnost ograničavaju otvorenost prema promjenama. Državni službenici nerado usvajaju nove prakse, a mnogima nedostaju obuka ili samopouzdanje da to učine. Javni sektor se opisuje kao izbjegavajući rizik, što značajno otežava reforme. Bez dubokih ulaganja u ljudski kapital, BiH može ostati ovisna o vanjskim konsultantima i donatorima, što perpetuira praksu 'outsourcing' kapaciteta – angažiranje vanjskih stručnjaka.

Iako postoje značajni pomoci (kao što je implementacija člana 24. Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH (Službeni glasnik BiH br. 16/03, 102/09 i 32/10), koji obavezuje integraciju rodne perspektive za sve državne službenike), zajedno s integracijom rodne dimenzije u nacionalne strategije (npr. UNSCR 1325) i uspostavom formalnih koordinacionih mehanizama, sistemske prepreke, ograničeni resursi, slab kapacitet na lokalnom nivou i tradicionalne rodne uloge i dalje predstavljaju glavne prepreke.

Mogućnosti leže u jačanju angažmana nevladinih organizacija, poboljšanju sistema prikupljanja podataka, operacionalizaciji budžetiranja koje odgovara na rodne potrebe, te jačanju horizontalne i vertikalne koordinacije politika.

Posljedice klimatskih promjena u BiH sve su prisutnije i sve izraženije. Međutim, narativi građana, zdravstvenih radnika, predstavnika NVO-a i aktivista otkrivaju ključnu neravnotežu: **ia**ko katastrofe pogađaju sve, njihov utjecaj nije jednak za sve. Kako je jedan od učesnika primjetio: „Reagujemo tek na posljedice, umjesto preventivno“. Ovaj ponavljajući obrazac ukazuje na duboko ukorijenjeno reaktivno reaktivnog upravljanje, gdje se akcija mobilizira tek nakon katastrofalnih događaja, a ne kroz preventivno planiranje. Iako solidarnost i duh zajednice snažno dolaze do izražaja u kriznim situacijama (npr. poplave u Jablanici u 2024. godini), one nisu praćene kontinuiranom institucionalnom spremnošću niti dugoročnim planiranjem. Postoji **raskorak između inicijalnog odgovora u vanrednim situacijama i dugoročnog oporavka**, pri čemu preživjeli i godinama nakon ekstremnih događaja, poput poplava, još uvijek nemaju adekvatno stanovanje. To narušava povjerenje javnosti i odražava sistemski zanemareni proces post-krizne društvene obnove.

Postoji široko prepoznavanje umora od politika i fragmentirane institucionalne koordinacije. Kako je istakao jedan od učesnika:

„Izrađeno je mnogo strategija, ali njihova konkretna implementacija još uvijek nije započela.“

U određenim slučajevima, implementacija strategija, akcionih planova i politika je slaba ili simbolična. Uvođenje rodne perspektive često je tokenističko: „*Ljudi o rodnoj ravnopravnosti i inkluziji razmišljaju samo kao o stavci koju treba označiti.*“ Kada je riječ o strategijama zaštite okoliša, one se često razvijaju uz međunarodnu podršku, ali im nedostaje domaće vlasništvo ili kapacitet za provedbu. Projekti započeti pod jednom političkom vlašću ponekad bivaju napušteni nakon izbora, kao u slučaju obustavljenog projekta solarne elektrane, jer nove vlasti više ne smatraju energetske tranzicije ili solarne energije prioritetom.

Neki od doprinosećih faktora su: postoje GESI i klimatske politike, ali im nedostaje provođenje; lokalne vlasti su nedovoljno obučene i nemaju dovoljno resursa; postoji nedostatak komunikacije i koordinacije između državnih i lokalnih institucija; mehanizmi izvještavanja su nedosljedni i često ne odražavaju stvarna dešavanja na terenu. Uprkos postojanju pravnih okvira (npr. Zakon o ravnopravnosti spolova), njihov učinak je ograničen zbog slabe saradnje, niske svijesti i nedostatka političke volje, posebno na lokalnom nivou, gdje se implementacija stvarno provodi.

Institucionalna kompleksnost i nedostatak koordinacije između ministarstava, entiteta i sektora rezultira fragmentacijom koja otežava holistički pristup klimatskim, rodnim i socijalnim pitanjima.

Administrativna struktura BiH stvara „silo“ sisteme koji ograničavaju međusektorsku saradnju. Institucije često izbjegavaju saradnju kako bi smanjile birokratske komplikacije. Međuinstitucionalna saradnja, posebno kada uključuje zdravstvo, rod ili socijalna pitanja u kreiranju okolišnih politika, rijetka je.

Fragmentacija se vidi i u prikupljanju i upravljanju podacima, pri čemu ministarstva i instituti često zadržavaju podatke ili ih ne dijele s drugim institucijama. Nedostatak pristupačnih, integrisanih i zajednički korištenih podataka ozbiljno ograničava donošenje informisanih odluka. Državne agencije, statistički uredi na državnom i entitetskom nivou, kao i istraživački instituti, prikupljaju podatke, ali ih rijetko objavljuju ili dijele. To dovodi do odluka koje nisu utemeljene na dokazima i često rezultira neefikasnom raspodjelom resursa.

Otvoreni pristup podacima ključan je za transparentnost, odgovornost i kvalitetno planiranje. Trenutna oklijevanja proizlaze iz nedostatka stručnosti i navike defanzivnog pristupa u institucijama.

Klimatska, energetska, zdravstvena i rodna pitanja duboko su međusobno povezana, ali se u praksi i politici često tretiraju odvojeno, kao zasebne „silo“ teme. Radne grupe i strategije često razvijaju uzak krug tehničkih ministarstava, isključujući stručnjake iz oblasti zdravstva, socijalne zaštite ili rodne ravnopravnosti. Potrebna je izgradnja kapaciteta i promjena načina razmišljanja. Rješavanje složenih okolišnih i društvenih izazova zahtijeva sistemsko razmišljanje, koje je u većini institucija u BiH još uvijek nerazvijeno.

Iako formalne strukture za uključivanje u razvoj strategija postoje, implementacija često ne prati stvarne preporuke. Stručnjaci, civilno društvo i međunarodni partneri uključeni su tokom faze izrade, ali se njihove preporuke često zanemaruju kada strategije dođu do faze realizacije. To pokazuje ključni raskorak između dizajna i realizacije, koji proizilazi iz institucionalne rigidnosti i nedostatka mehanizama provedbe ili odgovornosti. Učešće postaje simbolično, a ne suštinsko, posebno u odnosu na obaveze vezane za GESI.

Narativi jasno pokazuju da pitanja rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije nisu periferni aspekt — ona su ključna za klimatsku otpornost u BiH. Ipak, ona se često stavljaju u drugi plan kada konkurentni zahtjevi (poput ekonomske stabilizacije ili obnove stambenog fonda) dominiraju državnim agendama ili ostaju apstraktna u politikama koje nisu povezane sa stvarnim životom.

4.3 Podaci, izvještavanje i evaluacija

Važnost prikupljanja podataka i izvještavanja je prepoznata i sve više ugrađena u institucionalne prakse širom BiH, iako neujednačeno. Neki od ključnih napredaka uključuju:

- Godišnje obaveze izvještavanja povezane su sa strategijama na državnom nivou, posebno planovima za rodnu ravnopravnost. Institucije su formalno obavezne dostavljati podatke relevantne za rodna pitanja poput Vijeću ministara. Na primjer, prilikom pripreme prvog izvještaja za novi akcioni plan za rodnu ravnopravnost, Agencija za ravnopravnost spolova BiH prikuplja podatke od različitih institucija.
- Postoji saradnja sa međunarodnim organizacijama, poput UN Women, UNDP i drugih UN agencija, radi pribavljanja dodatnih podataka za izvještaje na državnom nivou. Ova partnerstva pomažu da se popune praznine tamo gdje domaći sistemi prikupljanja podataka nisu dovoljno razvijeni, posebno u novim područjima poput klimatske i energetske politike.

- Izvještavanje po UNSCR 1325 („Žene, mir i sigurnost“) istaknuto je kao snažan primjer rodno-odgovornog rada sa podacima. Uključuje strukturisano učešće civilnog društva i ima relativno razvijen okvir za izvještavanje i implementaciju.

Uprkos strukturnom napretku, praktična i sistemska ograničenja u prikupljanju podataka i dalje postoje i otežavaju efikasnu evaluaciju i planiranje politika. Dostupnost podataka je slaba na centralnim institucionalnim nivoima (državna i entitetska ministarstva, državne agencije) kao i na lokalnim/terenskim nivoima (kantonalne i općinske službe). Mnoge institucije nisu u mogućnosti ili nisu voljne pružiti adekvatne podatke za godišnje izvještavanje. To rezultira nepotpunim procjenama i slabom osnovom dokaza za političke intervencije. Podaci u ključnim sektorima nisu razdvojeni po spolu/rodu. Postoji ograničen pristup statistici specifičnoj za rod, posebno u politikama vezanim za klimu, energiju, zdravlje i okoliš. Čak i kada se takvi podaci teoretski prikupljaju, često se ne obrađuju niti ne izvještavaju na razdvojen način. Ovaj nedostatak otežava procjenu kako razvoj u okolišnim ili ekonomskim područjima (npr. poskupljenje energije) utiče na različite rodove i ranjive grupe.

Otpornost i slab kapacitet na lokalnom nivou dodatno pogoršavaju situaciju s nedostatkom podataka, čineći je složenijom. Lokalnim institucijama nedostaje svijest i vještine za efektivno izvještavanje. Postoji percepcija da je integracija rodne ravnopravnosti i klimatskih pitanja previše složena, što dovodi do nevoljnosti ili zanemarivanja obaveza izvještavanja. Osnova ovog problema leži u nedosljednom razumijevanju vrijednosti rodnih podataka. Iako formalni procesi zahtijevaju izvještavanje, postoji osnovna praznina u razumijevanju zašto je prikupljanje podataka specifičnih za rod ključno. Neki akteri i dalje vide rod kao „dodatak“, a ne kao integralni dio ishoda politike.

Jedan od najočiglednijih primjera ove fragmentacije može se vidjeti u sektoru zdravlja, posebno u vezi s respiratornim bolestima. Prema riječima medicinskog stručnjaka s dugogodišnjim iskustvom u javnom zdravlju, ne postoji registar na državnom nivou za bolesti poput hroničnog bronhitisa, hronične opstruktivne plućne bolesti (HOPB) ili astme, stanja koja su sve više povezana s okolišnim i ponašajnim faktorima rizika, uključujući zagađenje zraka i konzumaciju duhana. Iako određeni podaci mogu postojati u Zavodu za javno zdravlje FBiH i Institutu za javno zdravlje Republike Srpske, ne postoji centralizirani sistem kroz koji se ti podaci mogu agregirati ili analizirati na širem nivou.

Nedostatak podataka razvrstanih po spolu ili dobi dodatno otežava napore da se identificiraju najranjivije populacije, unatoč dobro poznatoj činjenici da djeca, starije osobe, trudnice i osobe sa hroničnim bolestima najviše trpe od rizika po zdravlje povezanim s okolišem. Ipak, zdravstveni sistem i dalje se fokusira na liječenje posljedica, umjesto na prevenciju i korijenske uzroke, što je u velikoj mjeri posljedica nedostatka strukturiranih podataka i strateškog nadzora.

S institucionalne strane, rodna statistika ostaje nedovoljno razvijena. Agencija za statistiku BiH objavljuje dvogodišnji izvještaj pod nazivom „Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini“, koji daje pregled raspodjele po spolu u oblastima poput zapošljavanja. Međutim, ovi izvještaji ostaju osnovni po svom sadržaju. Podaci razvrstani po spolu u ključnim sektorima (kao što su obnovljivi izvori energije, korištenje fosilnih goriva, poljoprivreda ili prilagođavanje klimatskim promjenama) ili ne postoje, ili se prikupljaju samo kao sporedna informacija u većim studijama.

Štaviše, unutrašnji sistemi unutar institucija često nemaju kapacitet za prilagodbu, čak i kada se traže novi podaci. Nešto naizgled jednostavno, poput dodavanja nove varijable (npr. spol ili socijalna ranjivost) u postojeću bazu podataka može postati birokratska prepreka zbog zastarjelih IT sistema i nedostatka institucionalnih poticaja za reformu.

Što se tiče podataka o energiji i klimi, situacija je dodatno zabrinjavajuća. Istraživanje potrošnje energije u domaćinstvima posljednji put je provedeno 2015. godine, prije gotovo deset godina. Iako je istraživanje obuhvatilo informacije o vrstama goriva i strukturi domaćinstava, nije se išlo dalje od površinskih podataka. Nisu postavljena ključna dodatna pitanja, poput toga da li su stanovnici imali respiratorne bolesti, koliko su trošili na zdravstvenu zaštitu ili zašto su odabrali određene izvore goriva umjesto drugih. Ove praznine čine podatke nedovoljnim za analizu društvenih i zdravstvenih posljedica korištenja energije, posebno među osobama sa nižim primanjima ili marginalizovanim grupama.

Kako se može primijetiti, mehanizmi praćenja i evaluacije u BiH, posebno u oblastima klimatskih promjena, energije i kvaliteta zraka, široko su priznati kao slabi, fragmentirani i nedovoljno razvijeni. Iako je država formalno obavezna izvještavati u okvirima poput Utvrđenog doprinosa BiH (NDC) i Ugovora o uspostavi Energetske zajednice, u praksi je praćenje uglavnom površinsko ili nepostojeće. Prilikom pripreme zadnjeg NDC, na primjer, postalo je očito da su emisije stakleničkih gasova porasle umjesto da su smanjene i nijedna institucija nije mogla pružiti jasne, provjerljive podatke o implementaciji ili efektima mjera za ublažavanje klimatskih promjena. Jedini pouzdano praćeni indikator bio je kapacitet instalacija za obnovljivu energiju. Ovo odražava ne samo tehničke nego i institucionalne nedostatke: podaci su disaggregirani između agencija, nema centralne koordinacije, i postoji nejasnoća oko toga ko je odgovoran za prikupljanje, analizu i izvještavanje podataka.

Iako neke inicijative podržane od donatora (npr. UNDP projekti) pokušavaju izgraditi kapacitete i podržati uspostavu sistema za praćenje, izvještavanje i verifikaciju u različitim sektorima poput energije, emisija ili okoliša, napredak je spor i često vođen od strane donatora. Postoji sve veća svijest unutar ministarstava o potrebi integracije ovih sistema u centralizovanu bazu podataka ili platformu. Međutim, praktična implementacija je još uvijek u ranoj fazi. Institucionalno vlasništvo ostaje slabo, uz malu spremnost da se preuzme dodatni rad potreban za održavanje pouzdanih sistema podataka.

4.4 Interseksijske društvene i ekonomske ranjivosti

Sociokulturni, politički i ekonomski kontekst u BiH značajno oblikuje rodne norme te uključivanje ili isključivanje različitih grupa u upravljanju klimom i energijom. Duboko ukorijenjene patrijarhalne norme i fragmentirane institucije u kombinaciji sa okolišnim izazovima stvaraju višeslojne ranjivosti. One se dodatno pojačavaju kroz interseksionalnost: rod se preklapa s faktorima poput dobi, invaliditeta, geografije i socio-ekonomskog statusa, što dovodi do specifičnih iskustava isključenosti i rizika. Podaci pokazuju da oko 16 % stanovništva BiH živi ispod granice siromaštva, pri čemu posebno tešku situaciju ima ruralno stanovništvo, nezaposleni mladi, starije osobe i osobe s invaliditetom. Ovo široko strukturirano siromaštvo prelazi granice populacionih grupa i produbljuje interseksijske rizike opisane iznad³. Na primjer, starije Romkinje u neformalnim naseljima suočavaju se s kombinovanim nepovoljnim okolnostima

³ World Bank, Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment: 2023 Update, Washington DC: World Bank, 2023.

povezanim s godinama, siromaštvom, stanovanjem i diskriminacijom, dok mladi s invaliditetom nailaze na prepreke kako u obrazovanju, tako i u učešću u klimatskim akcijama. Prepoznavanje ovih preklapajućih identiteta ključno je za dizajniranje inkluzivnih i efikasnih politika.

4.5 Iskustva zajednice u vezi zagađenja zraka i energetske siromaštva

Iz razgovora u fokus grupama i intervjuima, članovi zajednice su naveli **zagađenje zraka** kao jedan od najvećih svakodnevnih problema. Učesnici iz Sarajeva, Tuzle i Zenice opisivali su česte epizode zimskog smoga, zatvaranje škola i pogoršanje zdravlja djece, starijih i osoba s hroničnim bolestima. Žene su posebno istakle dodatni teret brige tokom tih perioda, jer su bile odgovorne za djecu koja ostaju kod kuće i bolesne članove porodice.

Energetsko siromaštvo istaknuto je kao ključni izazov. Mnoge porodice, posebno u zajednicama s niskim primanjima ili marginalizovanim grupama, oslanjaju se na starije, neefikasne sisteme grijanja i zagađujuća goriva poput uglja, drva ili mješovite biomase. Visoki troškovi električne energije i goriva za grijanje prisiljavaju porodice da prave teške kompromise između toplote, hrane i drugih osnovnih potreba. Ova energetska ograničenja ne samo da povećavaju izloženost unutrašnjem i vanjskom zagađenju zraka, već doprinose i hroničnom stresu i zdravstvenim rizicima, posebno za djecu, starije osobe i ljude sa postojećim bolestima. Učesnici su istakli da nedovoljan pristup pristupačnoj i čistoj energiji često ih ograničava u mogućnosti da zaštite svoje domove i porodice tokom hladnih mjeseci, stvarajući ciklus ranjivosti u kojem su ekološki, društveni i ekonomski faktori usko povezani.

4.6 Programi čiste energije i njihova ograničenja

U BiH uvedeni su programi za čistu energiju i poboljšanje kvaliteta zraka, ali njihova dostupnost i uključenost nisu ravnomjerni. Pilot-projekti energetske obnove provedeni su u socijalnim stanovima i javnim objektima, no iz razgovora s ključnim akterima i fokus grupa proizlazi da porodice kojima je na čelu žena i romska domaćinstva često nemaju pristup zbog složenih procedura prijave ili nedostatka informacija. Investicije u obnovljive izvore energije, poput solarnih panela i malih hidroelektrana, rastu, ali nema mnogo dokaza da one zaista pomažu marginalizovanim grupama. Ovi primjeri pokazuju da inicijative za čistu energiju, bez posebnih zaštitnih mjera, mogu više reproducirati nego smanjivati postojeće nejednakosti.

4.7 Poljoprivreda pod klimatskim pritiskom

Poljoprivreda, koja je ključna za životni standard u BiH, sve više je pod pritiskom klimatskih promjena. Žene koje rade u ovom sektoru u fokus grupama istakle su da klimatske promjene već mijenjaju sezonske obrasce, čineći vrijeme nepredvidljivijim, dok se poljoprivredne štetočine, ranije neviđene u nekim regijama, pojavljuju kao nova prijetnja usjevima. Procjene pokazuju da poljoprivreda u BiH, koja zapošljava gotovo 20% radne snage i doprinosi oko 6–7% BDP-a, vrlo osjetljiva na ekstremne vremenske uslove poput suša, toplotnih talasa i poplava.

4.8 Dokazi iz domaćih i međunarodnih studija

Pregled literature potvrdio je svakodnevna iskustva kroz domaće i međunarodne izvore. Izvještaji CCAC-a o kratkotrajnim zagađujućim materijama, ukazuju na crni ugljik i metan iz kućnog grijanja, termoelektrana na ugalj i transporta kao zdravstvene rizike i faktore koji ubrzavaju klimatske promjene. Energetsko siromaštvo dodatno pogoršava ove izazove: mnoga domaćinstva s niskim primanjima, romska i ruralna, ovise o uglju, drvu ili otpadu za grijanje, čime su izložena višim nivoima unutrašnjeg i vanjskog zagađenja.

Sveukupno, kontekstualna analiza naglašava **dvostruku stvarnost**: zajednice se suočavaju sa svakodnevnim i sve intenzivnijim posljedicama zagađenja i energetskog siromaštva, dok državni okviri napreduju u formalnim obavezama, ali ne uspijevaju sistematski uključiti rodnu i socijalnu inkluziju u dizajn i provedbu. Ovaj **jaz između politika i stvarnog iskustva** potvrđuje potrebu za ciljanim, inkluzivnim pristupima koji osnažuju marginalizovane grupe, adresiraju strukturne nejednakosti i jačaju provedbu i odgovornost u klimatskom i okolišnom upravljanju u BiH.

4.9 Pregled konteksta

- **Kriza zagađenja zraka i energetska siromaštvo**
  - BiH se suočava s jednim od najvećih nivoa zagađenja zraka u Evropi⁴.
  - Oko 3300 prerano umrlih godišnje povezano s izloženošću PM2.5.
  - Procijenjeni ekonomski troškovi: 21,5% BDP-a (Svjetska banka, UNICEF).
  - Visoka zavisnost od uglja, drva i otpada za grijanje, posebno među romskim, ruralnim i domaćinstvima sa niskim primanjima.
  - Energetsko siromaštvo posebno pogađa pogađa domaćinstva koja vode žene, starije osobe, osobe s invaliditetom i domaćinstva sa niskim primanjima.
- **Interseksionalne ranjivosti**
  - Oko 16% stanovništva živi ispod granice siromaštva, uključujući mnoge ruralne porodice, Rome i starije osobe. Ove grupe suočavaju se sa sličnim preprekama u pristupu energiji i klimatski otpornim izvorima prihoda.
  - Starije Romkinje suočavaju se s preklapajućim rizicima povezanim sa siromaštvom, stanovanjem, zdravstvenim ranjivostima i diskriminacijom.
  - Mlade osobe sa invaliditetom nailaze na prepreke u obrazovanju i učešću u klimatskim akcijama.
  - Samohrane majke, naročito iz ruralnih sredina, nose sa visokim troškovima energije i velikom brigom o porodici.
- **Poljoprivreda i klimatski uticaji**
  - Poljoprivreda i dalje predstavlja važan izvor sredstava za život, posebno u ruralnim zajednicama.
  - Rastuće temperature, degradacija tla i nestašica vode ugrožavaju produktivnost i sigurnost hrane.
  - Žene poljoprivrednice, često s ograničenim vlasništvom nad zemljom i pristupom kreditima, suočavaju se s većim preprekama u prilagođavanju.
  - Klimatski otporna poljoprivreda i održive prakse još uvijek nisu sistematski integrirane u politike energije ili klime.
- **Inicijative čiste energije**
  - Programi energetske obnove i unapređenja daljinskog grijanja postoje, ali rijetko dopiru do romskih domaćinstava, porodica kojima je žena na čelu ili najugroženijih zajednica⁵.
  - Ulaganja u obnovljive izvore energije rastu, ali nedostaju mehanizmi da od njih imaju koristi ranjive grupe⁶.
- **Politički okviri**
  - Domaći okviri (NDC, NECP, ESAP 2030+) i međunarodni sporazumi (Pariški sporazum, Sofijska deklaracija, Sendai okvir) predstavljaju napredak u postavljanju ambicioznih ciljeva u oblasti klime, energije, kvaliteta zraka i zaštite okoliša; uspostavljanju indikatora praćenja; te usklađivanju domaće energetske i okolišne politike sa standardima EU.
  - Većina okvira i dalje zanemaruje rodnu perspektivu i slabo integriše društvenu uključenost.
  - GAP 2023–2027 poziva na jaču institucionalnu koordinaciju i uvođenje rodne perspektive u svim sektorima, uključujući okoliš, energiju i zdravstvo.
- **Izazovi upravljanja**
  - Vrlo fragmentirano upravljanje sa preko 160 institucija na državnom, entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou.
  - Rezultati su nejasni mandati, slaba odgovornost i ograničeno učešće zajednice.

5 Analitički okvir za rodnu ravnopravnost i socijalnu inkluziju (GESI)

5.1 Pristup energiji, zdravstvenim i socijalnim uslugama

5.1.1 Sveobuhvatan pregled nalaza

Primarni podaci iz fokus grupa i intervju s ključnim informantima dosljedno su ukazali na **nejednak pristup resursima, uslugama i prilikama** kao jednu od najozbiljnijih dimenzija isključenosti. Žene, starije osobe i romske porodice opisale su svakodnevne poteškoće vezane za energetska siromaštvo, često oslanjajući se na ugalj, drva ili otpad za grijanje. Zajednice u Tuzli i Zenici navele su da loš kvalitet stanovanja i nedostatak toplotne izolacije dodatno povećavaju troškove energije i izloženost zagađenju zraka u zatvorenom prostoru.

Pregled literature potvrdio je ove nalaze zvaničnim podacima. Strukturna nejednakost ograničava mogućnost žena da osiguraju kredit, ulažu u obnovljive izvore energije ili koriste subvencije za prilagođavanje klimatskim promjenama. Podaci Svjetske banke pokazuju da je 2016. godine samo 63% stanovništva BiH imalo pristup čistim tehnologijama kuhanja, pri čemu je oslanjanje na čvrsta goriva posebno izraženo među romskim domaćinstvima i ruralnim zajednicama sa niskim primanjima. Ovo dodatno potvrđuje svjedočanstva iz fokus grupa, gdje su članovi romske zajednice opisivali česte respiratorne bolesti povezane s izloženošću dimu od sagorijevanja čvrstih goriva u zatvorenom prostoru. Kao ključno pitanje istaknuta je i intersekcionalnost, koja zahtijeva snažnije razmatranje i djelovanje. Na primjer, starije ženske osobe iz romske zajednice u ruralnim područjima suočavaju se s višestrukim slojevima ranjivosti — zdravstveni rizici povezani sa starošću, loši stambeni uslovi i energetska siromaštvo — što sve pojačava izloženost zagađenju i zdravstvenim rizicima.

Energetsko siromaštvo pojavilo se kao ponavljajuća tema u svim izvorima podataka. Fokus grupe u Sarajevu i ruralnim područjima pokazale su da su domaćinstva koja vode žene često prisiljena birati između troškova grijanja, hrane i zdravstvenih troškova. Pregled literature potvrdio je da je energetska siromaštvo strukturno ukorijenjeno, s ograničenim subvencijama za ranjive grupe i složenim, teško dostupnim programima. Međunarodne analize, poput UNDP-ovog *Plana za rodno osjetljivu pravednu energetska tranziciju*, upozoravaju da bi bez zaštitnih mjera, mjere energetske tranzicije (npr. oporezivanje ugljika ili poreza na gorivo) mogu dodatno nepovoljno utjecati na ova domaćinstva, osim ako nisu praćene ciljanim podrškama.

Pristup javnim uslugama također se pokazao nejednakim. Intervjuisani akteri istakli su prepreke u pristupu zdravstvenoj zaštiti tokom perioda visokog zagađenja, pri čemu starije osobe i osobe s invaliditetom često nisu u mogućnosti koristiti zdravstvene ustanove ili priuštiti lijekove. Nalazi iz pregleda literature potvrđuju ove zabrinutosti,

⁴ World Health Organisation (WHO), WHO Global Air Quality Database 2022. Dostupno na: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/air-pollution/who-air-quality-database>

⁵ World Bank. Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment: 2023 Update. Washington, DC: World Bank, 2023. Dostupno na: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099311323060532841>

⁶ Investicije u obnovljive izvore energije rastu, a hidroenergija je već činila oko 29% proizvodnje električne energije u 2022. godini. Prema projekcijama iz scenarija NECP, udio obnovljivih izvora u ukupnoj proizvodnji električne energije mogao bi dostići oko 59% do 2030. godine. Ipak, mnogi novi projekti još uvijek nemaju mehanizme koji bi osigurali da koristi od tih ulaganja dopru i do ranjivih grupa.

ističući da se podaci o javnom zdravstvu u BiH ne razdvajaju sistematski po spolu/rodu, starosti ili socio-ekonomskom statusu, što otežava dizajniranje prilagođenih zdravstvenih intervencija.

Ukratko, i primarni i sekundarni dokazi pokazuju da nejednak pristup čistoj energiji, kreditima i javnim uslugama značajno podriva otpornost na klimatske promjene i zagađenje zraka u BiH. Rješavanje energetske siromaštva te širenje inkluzivnog pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama od ključne su važnosti za osiguravanje da ranjive grupe mogu učestvovati u pravednoj i zelenoj tranziciji te od nje imati koristi.

Energetsko siromaštvo je rasprostranjeno, posebno među domaćinstvima sa niskim primanjima, romskim domaćinstvima, starijim osobama i porodicama na čijem su čelu žene. Mnogi griju samo jednu sobu zbog visokih troškova:

„Većina ljudi u Bosni i Hercegovini grije samo jednu sobu jer je preskupo.”

“Žene poljoprivrednice suočavaju se s preprekama u vlasništvu nad zemljom i pristupu subvencijama, iako postoje pilot-programi”

„Vlasništvo nad zemljom i dalje je vrlo nisko zbog stereotipa i tradicionalnih vrijednosti, iako broj žena poljoprivrednica raste.”

5.1.2 Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama

5.1.2.1 Zamor od tranzicije i strukturna stagnacija

Uprkos više od tri decenije postkonfliktnih reformi, BiH se suočava sa „zamorom tranzicije“. Država ostaje zarobljena u tranzicijskom okviru - ekonomski, politički i društveno. Iako su preduzete ekonomske mjere, one uglavnom nisu uspjele riješiti sistemske probleme niti omogućiti inkluzivni rast. Međutim, **energetska tranzicija** se postavlja kao potencijalni mehanizam za šire društvene promjene, posebno kroz koncept **pravedne tranzicije**.

Zatvaranje rudnika bez alternativnih izvora prihoda već izaziva strah od ekonomskog kolapsa. Stanovnici vjeruju da bi to moglo izazvati još veću krizu u ekonomiji nego nakon rata 90-ih. Situaciju dodatno pogoršavaju rast cijena energije, koje nesrazmjerno pogađaju marginalizovane grupe (žene, domaćinstva s niskim prihodima), te povećani zdravstveni troškovi od zagađenja zraka kada energetska siromaštva prisiljava domaćinstva da koriste goriva koja zagađuju.

Učesnici studije naglasili su da će, ako cijene električne energije nastave rasti, dostići nivo EU, što će gotovo sve u BiH učiniti energetskim siromašnima.

Istraživanje mjera energetske efikasnosti na lokalnom nivou otkrilo je zabrinjavajuće **obrasce nejednakosti, netransparentnosti i neefikasnosti**. Ulaganja u izolaciju ili

poboljšanja fasada (npr. stiropor i plastični prozori) izvršena su u određenom broju stambenih zgrada, ali bez promjena u sistemima grijanja. Kao rezultat, stanovnici i dalje imaju loš kvalitet zraka u zatvorenom prostoru i visoke troškove grijanja. Pored toga, nisu postojali transparentni kriteriji za odabir zgrada koje su dobile unapređenja. Odluke su se donosile proizvoljno ili politički, uz neslužbene dokaze koje sugeriraju da su lične veze uticale na raspodjelu resursa. Rezultat: neefikasno trošenje sredstava, bez mjerljivih energetske uštede i nastavak teškoća za ranjive ljude.

Također ne postoji mehanizam praćenja kako bi se osiguralo da se jednom izvršena ulaganja (bilo u ekološki prihvatljivu infrastrukturu grijanja ili u energetske efikasne zgrade) pravilno održavaju i koriste. Nema inspekcija, nema javnog informisanja niti korisničke podrške, što dovodi do neefikasne upotrebe i brze degradacije skupih sistema.

Pokušaji uspostavljanja socijalnog registra ili sistema „socijalne kartice“ na državnom nivou više puta su propali. Kao rezultat, ne postoji način da se tačno identifikuju ili prioritetno obuhvate ranjive grupe u programima klimatske adaptacije ili energetske efikasnosti. Ovaj neuspjeh direktno doprinosi zloupotrebi budžeta i neusklađenosti politika, jer niko sa sigurnošću ne može odrediti kome je podrška najpotrebnija – bilo da se radi o obnovi stambenog prostora, zdravstvenim uslugama ili energetske subvencijama.

Pravedna tranzicija mora biti usmjerena na ekonomsku pravdu, prekvalifikaciju radne snage i pravedan pristup energiji. U suprotnom, naponi ka dekarbonizaciji mogli bi pogoršati nejednakost i nestabilnost. Ovakav okvir podrazumijeva da energetska tranzicija nije samo pitanje dekarbonizacije, već i društvene inkluzije, posebno za marginalizovane grupe. Integriranjem ovih grupa u nove zelene sektore otvara se prilika da se isprave dugogodišnje nejednakosti koje prethodne ekonomske reforme nisu uspjele otkloniti.

5.1.2.2 Civilno društvo - ključni akter u procesu

Organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini imaju ključnu ulogu u unapređenju inkluzivnog djelovanja u oblasti klimatskih promjena, često popunjavajući praznine koje ostavljaju institucionalna inercija, fragmentacija i nedostatak kapaciteta. Uprkos ovoj važnoj funkciji, OCD ostaju izolovane i u praksi i u percepciji, te se često doživljavaju kao marginalni akteri, kritičari ili protivnici, umjesto kao partneri u saradnji i upravljanju.

Nalazi studije naglašavaju da je civilno društvo bilo pokretačka snaga u integraciji klimatskih promjena, kvaliteta zraka, rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije. Posebno su OCD predvodile rane napore da klimatska i ekološka pitanja postanu dio agende BiH. Često služe kao posrednici između ranjivih zajednica i donosilaca odluka, prenoseći lokalne zabrinutosti u političke procese.

Kada je riječ o socijalnoj inkluziji, ispitanici su primijetili da su OCD često jedini akteri koji dosljedno zastupaju ranjive i nedovoljno zastupljene populacije. Prema mišljenju samih OCD, bez njihovih društvenih aktivnosti nema ni društvene inkluzije, i upravo tu se osjećaju osnaženim da vode ovu agendu. Ova centralna uloga OCD je naročito važna s obzirom na ograničene kapacitete i svijest javnih institucija o isprepletenosti pitanja klimatske i socijalne pravde.

Uprkos ovoj važnosti, angažman civilnog društva suočava se s brojnim sistemskim i kulturnim barijerama koje ga sprječavaju da postigne strukturni uticaj. Pristup

institucijama za OCD je **ograničen**. Iako se OCD mogu pozvati da doprinesu tokom razvoja strategija (npr. kroz javne konsultacije), njihov doprinos se često ne integriše na smislen način u završne dokumente. Štaviše, OCD su obično isključene iz faza implementacije i monitoringa, što stvara osjećaj simboličnog učešća bez stvarnog uticaja.

Između OCD i javnih institucija vlada obostrano nepovjerenje. Značajna prepreka saradnji je upravo **nedostatak međusobnog povjerenja**. Akteri civilnog društva često javne institucije vide kao rigidne, netransparentne i politički motivisane. S druge strane, institucije mogu doživljavati nevladine organizacije kao konfrontacione ili samointeresne, umjesto konstruktivne. Kao što je citirano: „*Većina organizacija civilnog društva nije spremna raditi s pojedincima u politici ili institucijama. Radije se bore nego da usko sarađuju.*“ Ovakav konfrontacioni okvir sprječava formiranje strateških saveza i umanjuje potencijal za zajednički dizajnirane ili implementirane politike.

Saradnja OCD nije slaba samo s javnim institucijama, već i unutar samog sektora ili s akademskim institucijama. OCD često djeluju nezavisno jedna od druge, što vodi ka fragmentiranom sektoru s malim zajedničkim zagovaranjem. Slično tome, koordinacija s akademskom zajednicom i javnim institucijama je minimalna, što ograničava utjecaj zajedničkog znanja ili kolektivnog pritiska. Potrebna je koordinacija i saradnja između univerziteta, OCD i donosilaca odluka, jer određene grupe same ne mogu postići značajnije rezultate.

Postoji i velika neujednačenost u učešću OCD. Mehanizmi participacije često ne dosežu širok i reprezentativan spektar aktera civilnog društva. Neke OCD (često dobro povezane, dobro finansirane ili sa sjedištem u urbanim područjima) dominiraju prostorima za dijalog. Druge, posebno one u ruralnim ili marginalizovanim zajednicama, ostaju nečujne. Ova neravnoteža iskrivljuje participativni proces i može ojačati postojeće asimetrije moći, dok istovremeno umanjuje legitimnost.

Pored svih navedenih barijera za učešće OCD, tu je i nedostatak vještina zagovaranja i pregovaranja. Čak i visoko obrazovani ili aktivni pojedinci u civilnom društvu ponekad nemaju razvijene pregovaračke vještine, često očekujući potpuno ispunjenje svojih zahtjeva umjesto da se uključe u strateški kompromis. Većina predstavnika OCD ne razumije suštinu pregovaranja, misleći da „ako ne postignu sve što traže, nisu uspjeli“. To dovodi do frustracije, povlačenja i propuštenih prilika za postepen, ali značajan napredak.

5.1.2.3 NVO i međunarodna pomoć

Među stanovništvom postoji skepticizam prema sektoru nevladinih organizacija koje se oslanjaju na grantove, jer se on smatra neodrživim i previše oblikovanim promjenjivim prioritetima stranih donatora. Stroga ograničenja koja nameću donatori (procenti za osoblje, indirektni troškovi, materijali) i slična pravila ostavljaju malo prostora za inovacije ili stvarno lokalno vlasništvo.

Zavisnost od međunarodne pomoći, u kombinaciji s nedostatkom fleksibilnosti i povjerenja, pretvara mnoge projekte u simbolične aktivnosti, umjesto u pokretače stvarnih promjena. Mnoge inicijative prestaju s radom čim završi finansiranje, što dodatno učvršćuje kulturu spoljne zavisnosti i ograničenog dugoročnog uticaja

5.1.2.4 Ekonomske monokulture naspram lokalnih ekonomskih ekosistema

U mnogim lokalnim zajednicama uočeni su ključni strukturni izazovi vezani za prekomjernu oslonjenost na jedan ekonomski sektor. To stvara ekonomsku ranjivost i ograničava diverzifikaciju. Kako bi se to prevazišlo, lokalne zajednice bi trebale proširiti svoje perspektive i prepoznati prilike izvan svojih neposrednih sektorskih interesa.

Suprotno tome, model koji promovišu Živinice naglašava ekonomsku međuzavisnost i pristup ekosistema, u kojem jedna industrija prirodno podržava nastanak drugih (npr. proizvodnja cementa potiče razvoj firmi za pakovanje). Ova "cirkularna preduzetnost" jača otpornost i postavlja temelje za održivi lokalni razvoj. Stvara snažnu lokalnu ekonomiju jer potiče saradnju i međusobnu podršku među preduzećima.

Pored toga, fokus na startupe i mikro-preduzeća koje vode mladi odražava prelazak sa zavisnosti od velikih državnih preduzeća (tipičnih za socijalističko razmišljanje) na preduzetničku samostalnost. Značajno je da su Živinice u četiri godine registrovale više od 200 startupa koje vode mladi, što pokazuje proaktivan, odozdo-naviše pristup transformaciji.

Uočava se i značajna kulturna promjena, gdje se pojedinci sve više odlučuju za samozapošljavanje umjesto traženja tradicionalne sigurnosti posla. Tokom socijalizma prevladavao je način razmišljanja koji je favorizirao sigurne poslove u velikim kompanijama, često s očekivanjem da će se ti poslovi prenositi na djecu. Današnja realnost pokazuje da takve kompanije postaju sve manje održive, što potiče prelazak ka preduzetništvu i samostalnom radu.

5.1.2.5 Administrativna inovacija kao razvojni katalizator

Jedan upečatljiv uvid iz Grada Živinice je da je administrativna reforma, kao što je drastično skraćivanje vremena potrebnog za registraciju preduzeća na samo dva sata, djelovala kao katalizator rasta privatnog sektora. Kako je istaknuto u istraživanju, ova mjera omogućila je registraciju više od 200 start-upova u posljednje četiri godine, što pokazuje živ duh preduzetništva. Pored toga, manja preduzeća se doživljavaju pristupačnijim za marginalizovane grupe jer obično zahtijevaju niže početne troškove i mogu funkcionisati s minimalnim brojem zaposlenih. Takva institucionalna agilnost snažno odudara od šire birokratske stagnacije tipične za BiH. Podrška manjim preduzećima ključna je za ekonomsku otpornost i fleksibilnost, nasuprot tradicionalnom oslanjanju na velike kompanije.

Također, u zajednicama su pokrenuti administrativni procesi u obliku inkubatora i sistema podrške kroz poslovni centar, koji pruža kontinuiranu administrativnu pomoć građanima. Ovaj proaktivni model upravljanja jača povjerenje građana, podstiče preduzetništvo i privlači domaće i strane investitore. Uspjeh ovog modela naglašava značaj lokalne inovacije u politici kada viši nivoi vlasti ostaju inertni ili opstruktivni.

Još jedan primjer dolazi iz Živinica. Kolaps nekada dominantne fabrike drvne industrije „Konjuh“ bio je prelomni trenutak u transformaciji grada. Umjesto da doživi ekonomski pad, zajednica je ovu krizu iskoristila da redefiniše svoj ekonomski identitet, diverzifikuje industrijsku bazu i otvori nove poslovne zone. Ova transformacija pokazuje kako ekonomski potres može poslužiti kao pokretač institucionalne inovacije i preispitivanja razvojnih strategija.

Jasna je i namjera lokalnih lidera u Živinicama da svoj razvojni model prenesu i u druge jedinice lokalne samouprave. Inicijative poput osnivanja ureda za dijasporu, projekata agroturizma i administrativne otvorenosti bile su pionirske na lokalnom nivou. Fleksibilan i dinamičan pristup općine izaziva tradicionalne pojmove javne uprave u BiH, koja se često doživljava kao rigidna i nepristupačna.

Grad također podstiče među-općinsku saradnju preko političkih i administrativnih podjela – npr. zajednički projekti sa Banovićima i Lukavcem, ili saradnja na inicijativama energetske tranzicije poput EU platforme za regije u tranziciji i projekta BH Sutra, uz podršku Vlade Švedske. Ovo pokazuje pragmatičan, post-partijski pristup upravljanju, gdje se funkcionalna saradnja stavlja ispred ideološkog svrstavanja. Ovi primjeri demonstriraju kako lokalne vlasti mogu djelovati autonomno i u saradnji, čak i u fragmentiranom političkom okruženju.

Međutim, grad se sada suočava sa prostornim ograničenjima: zemljište potrebno za dalja ulaganja blokirano je restriktivnim zakonima na državnom nivou, što naglašava tenziju između lokalnih potreba i centralne vlasti – temu koja se ponavlja kroz čitavu analizu.

5.1.2.6 Sistemi ranog upozoravanja: tehnološka naspram funkcionalne realnosti

Učesnici istraživanja su se osvrnuli na postojeće sisteme ranog upozoravanja, koji u teoriji mogu pomoći u sprječavanju prirodnih katastrofa. Međutim, ključna tema koja se ovdje pojavila je nedostatak povezanosti između tehnološke sposobnosti i funkcionalne implementacije. U primjeru Jablanice⁷, prognoze su postojale, ali razmjer katastrofe nije bio predviđen i nisu poduzete odlučne preventivne mjere.

Ovo otkriva kritičan nedostatak: problem nije nužno u nedostatku podataka ili prognoza, već u slaboj komunikaciji o rizicima, nedostatku institucionalnog povjerenja i ograničenom uključivanju javnosti. Čak i kada su informacije dostupne, ako institucije ne djeluju ili ne komuniciraju jasno, vrijednost ranih upozorenja je znatno smanjena. Posebno ranjive su starije osobe u ruralnim zajednicama, jer su odsječene od izvora informacija i fizički i finansijski manje sposobne da se prilagode ili reaguju na ovakve događaje. Ovo implicira nejednak pristup sistemima ranog upozoravanja – kako u pogledu tehnologije, tako i u pogledu institucionalne podrške.

Kako je navedeno od učesnika u fokus grupi: „*ljudski faktor je bio veći problem od prirodnog*“. Iako je poplava uzrokovana obilnim padavinama, njen destruktivni utjecaj pojačan je ljudskim odlukama – ili njihovim izostankom. Ovo odražava širi okvir u studijama rizika od katastrofa: katastrofe nisu isključivo „prirodni“ događaji, već su uvijek su-stvarane društvenim, ekonomskim i političkim strukturama.

5.1.2.7 Rodna nejednakost i strukturalne ekonomske barijere

Studija je identificirala ključnu povezanost između rodne nejednakosti i ekonomske isključenosti. Postoji nekoliko faktora koji doprinose ovom stanju. Vlasništvo nad imovinom i dalje predstavlja pravnu i društvenu prepreku za žene, posebno u ruralnim

---

⁷ Jablanica je općina u Hercegovini, smještena uz rijeku Neretvu. U oktobru 2024. godine bila je teško pogođena jakim padavinama i klizištima, koja su prouzrokovala smrtno slučajev, uništila domove, ceste i mostove te ostavila mnoge oblasti izolovanim.

područjima, gdje patrijarhalne nasljedne prakse često opstaju uprkos zakonskim okvirima. Mnoge žene nemaju pristup formalnim kreditnim i finansijskim mehanizmima (zbog nedostatka kolaterala ili obima poslovanja), što ograničava njihov učinak u sektorima koji zahtijevaju veći kapital, poput energetike.

Ovo postaje posebno značajno u kontekstu klimatske politike i energetske tranzicije, gdje su dekarbonizacija i zeleni preduzetnički poduhvati predstavljeni kao prilike, ali su žene sistematski isključene. Ovi nalazi se poklapaju s rezultatima GESEP analize u okviru strategije ESAP 2030+, koja je primijetila da se rodna pitanja često rješavaju na strateškom, ali ne i operativnom nivou. Bez strukturnih reformi u pitanjima vlasničkih prava, pristupa finansijama i jačanja kapaciteta, žene ostaju marginalizovane i uskraćene za mogućnost da koriste ili vode u zelenoj ekonomskoj transformaciji.

5.1.2.8 Akademske barijere i nedostatak interdisciplinarne saradnje

Jedan od učesnika istraživanja je istakao da univerziteti u BiH i dalje sporo napreduju, često su striktno podijeljeni po disciplinama, a obrazovni sistem teško prati potrebe brzo mijenjajućeg svijeta. Studenti često uče matematičke formule napamet, bez razumijevanja njihovog značenja; primjer koji je naveden je učionica u kojoj nijedan student nije mogao izračunati derivaciju funkcije x^2 . Ovi nedostaci, djelimično produbljeni tokom pandemije COVID-19, odražavaju dugogodišnju inerciju institucija, previše birokratizirane kurikulume i politički utjecaj na obrazovne institucije. Rezultat je sistem koji više naglašava učenje napamet nego kritičko razmišljanje, ostavljajući studente nepripremljene za visoko obrazovanje, tržište rada i zahtjeve modernih promjena poput digitalizacije i energetske tranzicije.

Na univerzitetima se također primjećuje da su **mnogi mladi konzervativni, pasivni i izbjegavaju rizik, posebno kad je riječ o mobilnosti i međunarodnim prilikama**. Ipak, čak i kratka iskustva u inostranstvu (npr. sedmična škola u Puli) mogu značajno promijeniti stavove, motivisati studente i potaknuti ih na praktičan angažman. Ovo ukazuje na dva ključna problema:

- kurikulumi često nisu u skladu sa stvarnim vještinama potrebnim za energetske tranzicije, digitalizaciju i socijalnu inkluziju;
- iskustveno učenje i međunarodne razmjene imaju veliki potencijal da pomognu studentima da prevaziđu osjećaj inferiornosti i razviju građansku inicijativu.

U cijelom školskom sistemu situacija se dodatno pogoršala. Osnovno znanje iz predmeta opalo je, a godine online nastave tokom pandemije stvorile su velike praznine u učenju. S pojavom AI tehnologija i velikih jezičnih modela poput ChatGPT-a, učenje napamet postaje sve manje relevantno; fokus bi se trebao pomjeriti na kritičko razmišljanje, medijsku pismenost i sposobnost razlikovanja činjenica od dezinformacija.

Uprkos snažnom normativnom uvjerenju u transformativnu moć obrazovanja (ne samo formalnog školovanja, već i cjelovitog učenja koje razvija poštovanje različitosti i građansku odgovornost), brojni strukturni problemi narušavaju njegov kvalitet i kredibilitet. Inflacija diploma i komercijalizacija znanja smanjuju povjerenje, dok etnički segregirano školovanje blokira interkulturalni dijalog i jača društvene podjele. Kulturni trend anti-intelektualizma („zašto bih išao u školu, sve već znam“) **odražava dublje nepovjerenje u institucije** i dovodi u pitanje ulogu učenja u oblikovanju odgovornog građanstva.

Ovi nalazi naglašavaju **potrebu za sveobuhvatnom reformom obrazovnog sistema**, od osnovnih škola do univerziteta. Akademске institucije trebale bi prioritetno razvijati kognitivne vještine, kritičko razmišljanje, medijsku pismenost i prilagodljivost, te igrati aktivniju ulogu u angažmanu zajednice, prenošenju znanja i razvoju politika, posebno u složenim tranzicijama poput dekarbonizacije i digitalizacije. Ohrabrujuće je što interdisciplinarni master programi, poput novih saradnji između fakulteta za inženjerstvo i ekonomiju, pokazuju početne pomake u tom smjeru.

Suprotno statičkom državnom okviru, neke jedinice lokalne samouprave (poput Živinica) pionirski primjenjuju dinamične lokalne pristupe otpornosti i inkluziji, oslanjajući se na podršku preduzetništvu, angažman mladih, administrativnu fleksibilnost, među-općinsku saradnju, uključanje dijaspore i inkluzivno planiranje. Uspjeh ovih inicijativa zavisi od mogućnosti repliciranja, decentralizacije resursa i vanjske podrške (EU, UN ili druge donorske/državne pomoći) koja može zaobići državne prepreke i direktno djelovati s proaktivnim lokalnim akterima.

Sve u svemu, analiza ukazuje na potrebu da BiH ukloni regulatorne i administrativne barijere koje ograničavaju lokalnu inovaciju, omogućiti općinama direktan pristup državnim ili donorskim sredstvima, uključi mlade, žene i druge marginalizovane grupe kao ko-kreatore strategija tranzicije, te reformiše obrazovanje kako bi se ojačala građanska inicijativa, praktične vještine i interdisciplinarno razmišljanje.

U konačnici, transformacija države ne može se nametnuti odozgo; ona se mora kreirati zajednički, od lokalnog nivoa prema gore, kroz responzivno upravljanje, socijalnu jednakost i strukturnu inkluziju.

5.2 Uloge, odgovornosti i participacija

5.2.1 Sveobuhvatan pregled nalaza

Primarni podaci prikupljeni kroz fokus grupe i intervju sa ključnim akterima pokazuju da **žene** i dalje preuzimaju najveći dio neplaćenog kućnog rada i brige za druge, što im ograničava vrijeme i mogućnosti za učešće u javnom životu i donošenju odluka. Iako postoje formalni okviri za rodnu ravnopravnost, rodna nejednakost je i dalje duboko ukorijenjena zbog postojanih stereotipa, strukturnog nasilja i nedovoljnih mehanizama zaštite. Rodni aktivizam u BiH ima snažno naslijeđe, ali ispitanici upozoravaju da ne treba pretpostavljati da je problem riješen: „Možda mislite da smo šampioni, ali nasilje nad ženama je i dalje prisutno, i nema dovoljno mjesta gdje se žene mogu obratiti.“

Kulturalni stavovi i društvene norme često potkopavaju zakonske napretke. Navike i stereotipi i dalje opstaju, čak i kada su formalne promjene provedene. Koordinacija između rodni institucija je slaba, a sam termin „harmonizacija“ često izaziva otpor. Rodni i socijalni aspekti su premalo zastupljeni u diskusijama o klimi i energiji.

Jedna od najvećih prepreka napretku je razlika između progresivnih zakona i stvarne svakodnevnice. Bez društvenih promjena i aktivnog institucionalnog angažmana, rodna ravnopravnost ostaje uglavnom simbolična.

Tokom klimatskih šokova i zagađenja zraka (poput poplava ili dugotrajnih zatvaranja škola zbog smoga), teret brige o drugima značajno raste. Žene su opisale kako su prisiljene ostajati kod kuće da se brinu o djeci i starijim članovima porodice, propuštajući prilike za ostvarivanje prihoda. Ovo odražava širi obrazac u BiH, gdje teško zagađenje zraka (jedno od najviših u Evropi) ima direktne i indirektne društvene posljedice. Epizode smoga u Sarajevu, Tuzli, Zenici i drugim urbanim centrima redovno dovode do zatvaranja škola, opterećenja zdravstvenog sistema i povećanja kućanskih obaveza. Međunarodne organizacije (npr. UNICEF, Svjetska banka, WHO) ističu da ovakve situacije dodatno produbljuju cikluse siromaštva i društvene isključenosti, jer se neplaćeni rad žena u domaćinstvu povećava dok im se ekonomske prilike smanjuju.

Konsultacije sa zajednicama pokazale su i da, iako žene često preuzimaju inicijativu u neformalnim strategijama preživljavanja na nivou domaćinstava i lokalne zajednice (npr. organizuju čuvanje djece kad su škole zatvorene ili udružuju resurse tokom poplava), njihov glas rijetko dopire do formalnih foruma o klimatskoj i energetskej politici. Tako, žene su ključne u upravljanju utjecajem klimatskih promjena u praksi, ali gotovo da nemaju utjecaj na kreiranje rješenja.

Pregled literature je potvrdio i dodatno kontekstualizirao ove nalaze. Iako BiH ima Zakon o ravnopravnosti spolova i potpisnica je CEDAW-a i Istanbulske konvencije, žene su i dalje nedovoljno zastupljene u tijelima za donošenje odluka u oblasti klime i energetike, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou. Zastupljenost je posebno niska u tehničkim ministarstvima i energetskej agencijama, gdje se oblikuju klimatske i energetske politike. GAP BiH 2023–2027 dodatno ističe ove praznine, napominjući kontinuirano nisku zastupljenost žena na rukovodećim pozicijama u politici i javnoj upravi, te poziva na povećano učešće žena u odlučivanju, uključujući oblasti klimatskih, energetskej i okolišne politikae. Inicijative poput Koalicije za rodnu ravnopravnost i klimatske politikae, koju je pokrenuo UNDP u partnerstvu s UN Women i Agencijom za ravnopravnost spolova, stvorile su nove prostore za dijalog. Međutim, institucionalni utjecaj Koalicije ostaje ograničen, a njene preporuke nisu sistematski ugrađene u formalne procese donošenja politikae.

UNDP-ov „Blueprint for a Gender-Responsive Just Transition“ upozorava da bez namjerne inkluzije, žene (posebno Romkinje, samohrane majke i žene u ruralnim područjima) rizikuju da budu izostavljene iz koristi energetske tranzicije. Mapiranje ranjivih grupa u Blueprint-u pokazuje da ove žene imaju višestruke nepovoljne položaje: nisko učešće na tržištu rada, disproporcionalna izloženost zagađenju i isključenost iz donošenja odluka. Primarni podaci potvrđuju ovo, jer su žene iz ruralnih sredina istakle da konsultacije o programima energetske efikasnosti i čistog grijanja rijetko dopiru do njihovih zajednica, i da često nemaju pristup jasnim informacijama o tim inicijativama.

Mladi i djeca su među grupama koje su najdirektnije pogođene zagađenjem i klimatskim promjenama u BiH. Oni osjećaju zdravstvene posljedice lošeg kvaliteta zraka, uključujući astmu i respiratorne bolesti, dok se obrazovanje prekida tokom dugih epizoda smoga i prirodnih katastrofa. Ipak, uprkos snažnom angažmanu i brizi za klimatsku pravdu, mladi su uglavnom isključeni iz procesa donošenja odluka. Nedostaju im institucionalne platforme, mentorske prilike i kanali građanskog angažmana koji bi im omogućili da oblikuju klimatsku i energetskej politiku. Ova generacijska diskonekcija (između

progresivnih, angažovanih mladih i starijih, konzervativnijih donosilaca odluka) stvara frustraciju i slabi dugoročno upravljanje klimom.

Mladi iz marginalizovanih ili porodica sa niskim prihodima suočavaju se sa višestrukim i isprepletenim preprekama za participaciju, uključujući ograničene finansijske resurse i nedostatak pristupa mrežama podrške. Mladi iz romske populacije i mladi sa invaliditetom su posebno isključeni, jer nailaze na sistemske i strukturne prepreke u obrazovanju, zapošljavanju i građanskom angažmanu. Više studija ukazuje da se romska adolescentna populacija u BiH suočava s upisom i završetkom škole znatno ispod prosjeka (pohađanje srednjih škola među Romima često je manje od 20%), što je posljedica siromaštva, diskriminacije i ranog stupanja u brak (UNICEF 2022⁸; Svjetska banka 2023⁹). Mladi s invaliditetom također imaju niske stope prelaska iz obrazovanja na tržište rada, zbog nedostatnih politika inkluzivnog obrazovanja i ograničenih mogućnosti stručnog osposobljavanja (UNDP 2021¹⁰). Obje grupe su nedovoljno zastupljene u omladinskim vijećima, političkim strankama i formalnim strukturama odlučivanja, što odražava postojane barijere za građanski angažman i nedostatak ciljane podrške od strane javnih institucija (Vijeće Evrope 2022¹¹).

Ovo isključenje perpetuira **cikluse nemoći**, gdje oni koji su najmotivisaniji da pokreću klimatske akcije nemaju priliku to i činiti.

Istovremeno, kao što je istaknuto u više navrata, mladi predstavljaju ogroman potencijal za klimatske akcije u BiH. Njihovo liderstvo, inovativnost i digitalna pismenost mogu se iskoristiti za unaprjeđenje čiste energije, zelenih poslova i adaptacije na nivou zajednice. Osiguravanje njihove participacije ne samo da povećava legitimnost klimatskog upravljanja, već donosi nove perspektive, ideje i dugoročnu održivost političkim rješenjima.

Studija naglašava važnost stvaranja strukturiranih prilika za mlade, kroz uspostavljanje lokalnih omladinskih klimatskih savjeta ili hubova, pružanje mentorskih programa i mikrograntova za podršku inicijativama koje vode mladi, te promoviranje regionalnih razmjena koje povezuju mlade iz BiH s pokretima za klimatsku pravdu i inovacijskim hubovima širom Balkana i šire. Integracija klimatskog obrazovanja i građanskog angažmana u školske kurikulume jednako je važna kako bi se pripremila naredna generacija za vođenje u oblasti klimatske otpornosti.

Ukratko, dokazi pokazuju postojan jaz: žene, marginalizovane zajednice i nedovoljno zastupljene grupe u BiH snose najveći teret klimatskih promjena i zagađenja, ali su istovremeno isključene iz samih procesa upravljanja koji bi mogli riješiti ove izazove. Ovo isključivanje dodatno se komplikuje intersekcionalnošću, gdje preklapajući identiteti (kao što su spol, dob, sposobnost, socio-ekonomski status) stvaraju slojevite nepovoljnosti i povećane rizike. Prevazilaženje ovog jaza zahtijeva ne samo pravne okvire, već i snažniju primjenu zakona, ciljani razvoj kapaciteta i mehanizme koji garantuju smisleno i inkluzivno učešće. Kada se različite grupe zaista uključe u donošenje odluka, politike postaju pravednije, odgovornije i efikasnije, osiguravajući da klimatske akcije i energetska tranzicija donose konkretne koristi svim segmentima društva.

---

⁸ UNICEF. Situation Analysis of Roma Children in Bosnia and Herzegovina. 2022

⁹ World Bank. Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment: 2023 Update. 2023

¹⁰ UNDP. Disability and Development in Bosnia and Herzegovina: Challenges and Opportunities. 2021.

¹¹ Council of Europe. Roma Youth Participation in Public Life in the Western Balkans. 2022.

„Donošenje odluka je fragmentirano, centralizovano i često nedostupno: Članovi zajednice se osjećaju isključeno... donošenje klimatskih i energetske politike je visoko centralizovano, tehničko i često odvojeno od potreba zajednice.“

5.2.2 Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama

5.2.2.1 Učešće mladih

Mladi osjećaju mentalne posljedice klimatskih promjena. Zagađenje i toplotni valovi smanjuju motivaciju, remete san i izazivaju anksioznost. Zagađenje zraka postaje i fizički i psihološki teret. Često postoji emocionalno distanciranje i skepticizam prema učešću u zajednici. Jedan učesnik iz Zenice je rekao:

„Problem kod mladih je što ne vjerujemo da možemo bilo šta promijeniti. Ne vjerujemo u sebe.“

Ovo pokazuje kako lična iskustva odražavaju širu društvenu situaciju: mladi ne vjeruju u promjene ne zato što su nezainteresovani, već zato što su isključeni. Ne vide promjene kao nešto što mogu da oblikuju. Razočaranje se dodatno pojačava zbog:

- nedostatka institucionalne podrške (resursa, pristupa, platformi);
- simboličnog uključivanja (traženje mišljenja bez vidljivih rezultata);
- šire društvene nestabilnosti (korupcija, loše upravljanje, etnička podijeljenost).

To stvara generacijski jaz: dok stariji često ne povezuju lokalne probleme s klimatskim promjenama, mladi su sve angažovaniji. Jedan citat to dobro oslikava:

„Neki ljudi ne mogu povezati klimatske promjene s lokalnim okolnostima u BiH — vide ih kao nešto što se dešava daleko, sa pingvinima i polarnim medvjedima.“

Ovo pokazuje potrebu za lokalno prilagođenim komunikacijama koje odražavaju svakodnevni život i čine klimatske promjene razumljivim i vidljivim.

Mladi žele da vide stvarne rezultate svog angažmana. Primjeri poput žena iz Kruščice¹² koje su se suprotstavile projektima hidroelektrana trebaju biti široko dijeljeni kroz medije

---

¹² Riverwatch. 2020. "Brave Women Kruščica Join Forces with Residents of Shushica Valley to Fight against Water." Balkan Rivers News. Dostupno na: <https://riverwatch.eu/en/balkanrivers/news/brave-women-kru%C5%A1%C4%8Dica-join-forces-residents-shushica-valley-fight-against-water>

za mlade. Društveni mediji su često glavni kanal komunikacije, pa su kratke priče i kampanje najefikasnije. Također, može postojati i način da se prepozna i nagradi učešće mladih. Iako ovo može izgledati kao instrumentalno, važno je da mladi shvate da je njihov doprinos važan i da su vidljivi donosiocima odluka.

S druge strane, mladima često treba samo mali poticaj i blagi podsticaj da počnu da se organizuju. Razorni poplave koje su pogodile dijelove BiH predstavljale su ključni trenutak za lokalni ekološki aktivizam. Kako su mladi rekli:

„Prvog dana smo svi bili iznenađeni, šokirani i uplašeni. Jedini osjećaj koji smo imali bio je da pomognemo drugima, pa smo svi učestvovali u akcijama, sakupljajući hranu, odjeću itd.“

Ovaj citat ilustruje dubok osjećaj kolektivne empatije i spontani građanski angažman. Uprkos strahu i konfuziji, primarni instinkt bio je pomoći onima u potrebi, pokazujući snažnu koheziju zajednice tokom kriznih situacija. Kao odgovor, inicijativa je brzo pokrenuta za čišćenje rijeke Doljanke, sa širokim učešćem mladih širom zemlje. Ovaj kolektivni napor pokazuje osjećaj hitnosti, solidarnosti i mobilizacije mladih u suočavanju sa ekološkom katastrofom. Također ističe značaj praktičnih inicijativa u izgradnji ekološke svijesti.

Međutim, ove reakcije mladih su uglavnom reaktivne, a ne proaktivne. Preventivne akcije su rijetke, a mobilizacija zajednice uglavnom se događa nakon ekoloških katastrofa. Kako je navedeno:

„Često su sve akcije i aktivizam pokrenuti tek nakon nečeg velikog i tužnog... reagujemo na posljedice, a ne preventivno.“

Ovo ukazuje na obrazac aktivizma vođenog događajima, a ne trajnog građanskog angažmana, što je povezano sa širim sistemskim problemima poput obrazovanja i institucionalnog povjerenja.

Mladi ne reaguju samo na krize—oni kritički analiziraju njihove uzroke. Česta tema je neodrživo iskorištavanje prirodnih resursa, na primjer: „Najveći problemi su nekontrolisana sječa šuma i ilegalni kamenolomi, koji već godinama predstavljaju izazov.“ Ova zapažanja ukazuju na široku svijest o lošem upravljanju okolišem i vezi između ljudskih aktivnosti i ekoloških problema. Takve prakse ne doživljavaju se kao izolovani problemi, već kao sistemski doprinosi ekološkoj nestabilnosti i rizicima za zajednice.

Drugi primjer koji su mladi naveli su radionice „Let’s Do It“, tokom kojih su sadili cvijeće u lokalnim parkovima—mali, ali značajni koraci ka urbanom ozelenjavanju i uljepšavanju zajednice. Takve akcije odražavaju integraciju ekološke odgovornosti u lokalni identitet i zajedničku odgovornost, posebno među mlađim generacijama.

Iako je angažman mladih pohvalan, njihova iskustva takođe otkrivaju sistemska ograničenja. Nedostatak tačnih, pravovremenih informacija tokom katastrofa i širi strukturni problemi (npr. slabo upravljanje životnom sredinom, neadekvatno urbanističko planiranje) ostaju nerazriješeni. Mladi stoga traže robusnije obrazovanje, odgovornost vlasti i mjere otpornosti zasnovane na zajednici.

Mladi izražavaju zahvalnost za lokalne napore, ali primjećuje se odsustvo povjerenja ili većeg nivoa upravljanja životnom sredinom. Njihovi narativi sugerišu:

- Nedostatak institucionalne vidljivosti u ublažavanju klimatskih promjena;
- Percepciju neefikasnosti regulativa ili preventivnih strategija;
- Osjećaj izolacije, gdje članovi zajednice osjećaju odgovornost za rješavanje problema bez adekvatne državne intervencije.

Regionalne razlike u aktivizmu mladih su očigledne. Mladi u Srbiji se vide kao aktivnijima i „spremnijima“ za promjene u poređenju sa vršnjacima u BiH. Trebala bi postojati veća saradnja među mladima u regiji, što se može podržati kroz više međuuniverzitetskih, međudržavnih i međunarodnih studentskih razmjena, radi rušenja stereotipa i izgradnje pomirenja.

5.2.2.2 Žene kao aktivni akteri, a ne pasivne žrtve

Iako smo tokom cijelog izvještaja uočili negativne rodne posljedice klimatskih promjena, posebno po žene, postoje i pozitivni primjeri kako ženski aktivizam mijenja narativ – od pasivnosti ka aktivnom otporu i zaštiti javnih dobara. Primjeri poput protesta žena u Kruščici pokazuju žene ne samo kao pogođene, već i kao prednje braniteljice prirode. To je suprotno dominantnom narativu da su žene samo ranjive. Umjesto toga, one su često organizatorice, nositeljice znanja i posrednice između zajednice i politika.

Uprkos njihovom angažmanu, žene su i dalje nedovoljno zastupljene u odlučivanju o energetske tranziciji, posebno u tehničkim i rukovodnim ulogama. Zeleni poslovi i dalje su uglavnom muškarci, a žene u administrativnim ulogama u rudarskim regijama suočavaju se s nesigurnom budućnošću bez podrške za prekvalifikaciju ili uključivanje u planiranje pravedne tranzicije.

Nalazi naglašavaju potrebu za jačanjem mehanizama za uključivanje žena (poput rodno osjetljivog budžetiranja, rezervisanih mjesta za žene i marginalizirane grupe u klimatskim vijećima te podrške ženskim nevladinim organizacijama koje djeluju na spoju klime i rodne ravnopravnosti), uz pravno priznanje lokalnog protesta i zagovaranja.

5.2.2.3 Komunikacija i uloga medija

U različitim grupama u BiH, mediji su prepoznati kao **ključni alat za informisanje, uključivanje i mobilizaciju** javnosti oko ekoloških pitanja, posebno klimatskih promjena, zagađenja zraka i energetske siromaštine. Međutim, njihov uticaj i doseg značajno variraju u zavisnosti od publike—od starijih generacija koje se oslanjaju na tradicionalne kanale poput televizije i novina, do mladih i marginalizovanih grupa koje se više angažuju putem **društvenih mreža, influensera i vršnjačke veze**.

Mladi posebno naglašavaju značaj pozitivnog pripovijedanja. Izražavaju umor od stalnog toka negativnih vijesti, što često vodi apatiji. Umjesto toga, traže da mediji ističu lokalne uspjehe, zajedničke napore i inspirativne primjere akcija—vjerujući da to može probuditi optimizam i motivaciju. Influenseri, TikTok sadržaji i kreativne digitalne kampanje identifikovani su kao efikasni kanali za dopiranje do mladih, pod uslovom da je sadržaj angažovan, relevantan i emocionalno privlačan. Za grupe sa niskom pismenošću ili ograničenim pristupom informacijama, poput osoba sa invaliditetom, audio-vizuelni sadržaji, glasovne poruke i mediji zasnovani na zajednici su pristupačniji i inkluzivniji.

Pristup informacijama—posebno u formatima koje ljudi mogu razumjeti i koristiti—kritičan je za donošenje informisanih odluka u svakodnevnom životu. Ispitanici su naveli da se oslanjaju na mobilne aplikacije za vremensku prognozu (npr. AccuWeather) ili TV prognoze za planiranje dana. Pokazali su generalno dobro razumijevanje vremenskih prognoza, prilagođavajući ponašanje i odjeću u skladu sa predviđanjima. Međutim, kada je u pitanju kvalitet zraka, rjetko ko aktivno provjerava pouzdane podatke, često se oslanjajući na vidljive pokazatelje, poput izduvnih gasova iz automobila. Ovo ukazuje ne samo na nedostatak dosljednog pristupa informacijama o kvalitetu zraka, već i na barijere kao što su digitalna pismenost ili nedostatak relevantnih, korisniku prilagođenih alata.

Komunikacija se pojavljuje i kao prepreka i kao potencijalno rješenje u adresiranju **pitanja javnog zdravlja**. Mladi naglašavaju da efektivna komunikacija mora biti prilagođena specifičnoj publici—uzimajući u obzir faktore poput starosti, interesa i navika konzumiranja medija. Bez ovog prilagođavanja, poruke rizikuju da budu zanemarene ili pogrešno shvaćene.

Međutim, trenutne poruke o javnom zdravlju često ne ispunjavaju ovaj standard. Mladi kritiziraju pasivan i neodređen ton upozorenja poput „zrak je loš“, ističući da takve izjave nisu samo neupotrebljive, već mogu biti i kontraproduktivne. Jedno retoričko pitanje najbolje je izrazilo ovu frustraciju: „Ako je zrak loš, ljudi ne bi trebali izlaziti? Znači li to da škole ne bi trebale raditi, a ljudi ići na posao?“ Ovo ističe konfuziju i nepraktičnost koja može proizaći iz nejasne komunikacije.

Postoji širok konsenzus o potrebi za **jasnijim, ciljanim i praktičnim informacijama**. Ovo je posebno hitno za ranjive grupe—poput osoba sa invaliditetom—koje možda nemaju pristup tradicionalnim ili mainstream komunikacionim kanalima. Prilagođavanje poruka različitim potrebama je neophodno za pravičnu i efektivnu komunikaciju u oblasti javnog zdravlja.

5.3 Moć i donošenje odluka

5.3.1 Sveobuhvatan pregled nalaza

Primarni podaci prikupljeni kroz ključne informativne intervju i fokus grupe otkrili su široko rasprostranjene percepcije isključenosti i nepovjerenja u političke procese povezane s klimom i energijom. Učesnici iz zajednica, posebno žene, predstavnici Roma, mladi i organizacije za prava osoba s invaliditetom, naglasili su da su rijetko konsultovani u procesima donošenja odluka, a kada se to i desi, proces djeluje simbolično, a ne suštinski. Ispitanici u nekoliko općina su opisali konsultacije kao „radi formalnosti“, bez stvarnog uticaja na ishode politika.

BiH je formalno posvećena rodnoj ravnopravnosti putem instrumenata kao što su CEDAW, Istanbulska konvencija i Rezolucija 1325 Savjeta bezbjednosti UN, te kroz nacionalno zakonodavstvo koje uključuje Zakon o ravnopravnosti spolova. Međutim, implementacija ovih obaveza u sektoru klime i životne sredine ostaje slaba. Klimatsku politiku i dalje dominantno kreiraju tehnička ministarstva fokusirana na energiju i infrastrukturu, uz ograničen i nesistematičan doprinos institucija iz oblasti zdravstva, socijalne zaštite ili rodne ravnopravnosti. Ovakav „silosni“ pristup dodatno učvršćuje postojeće neravnoteže moći i ograničava mogućnosti za inkluzivno upravljanje.

Gender akcioni plan (GAP) 2023–2027 prepoznaje ove sistemske izazove i poziva na snažniju institucionalnu koordinaciju, veću odgovornost i integraciju principa rodne ravnopravnosti u sve sektorske politike (uključujući životnu sredinu, energiju i klimatske promjene), naglašavajući potrebu da se GESI principi uključe ne samo na nivou zakonskih obaveza, već i u praksi.

Klimatski okviri poput NDC-a i nacrtu NECP-a jasno ilustriraju ovaj jaz: iako postavljaju ambiciozne ciljeve smanjenja emisija, nedostaje im integracija GESI principa, procjene rodnog uticaja ili razdvojeni indikatori praćenja. Strategija i Akcioni plan zaštite okoliša (ESAP 2030+) predstavljaju korak naprijed jer eksplicitno integrišu rodnu i socijalnu dimenziju, ali njihov utjecaj na donošenje odluka do sada je bio skroman i neujednačen. Akteri intervjuisani za ovu analizu često su ukazivali na jaz između progresivne terminologije u strategijama i nedostatka provođenja ili praćenja na lokalnom nivou.

Međunarodne inicijative pružile su određene ulazne tačke. Koalicija za rod i klimu, koju zajednički predvode UNDP, UN Women i Agencija za ravnopravnost spolova, radila je na uvođenju rodne dimenzije u klimatske akcije. Slično tome, Globalni program podrške, koji podržavaju UNDP/UNEP, pomogao je u generisanju rodno razdvojenih socio-ekonomskih podataka tokom pilot projekata. Ipak, kako su i analiza dokumenata i lokalni intervjui pokazali, ove inicijative ostaju projektno orijentisane i nisu u potpunosti institucionalizovane unutar struktura donošenja odluka. Kao rezultat, marginalizovane i nedovoljno zastupljene grupe (poput žena, mladih, Roma i osoba s invaliditetom) i dalje su u velikoj mjeri odsutne iz procesa oblikovanja klimatske i energetske agende i raspodjele resursa.

Sveukupno, analiza pokazuje da, iako BiH ima snažne formalne obaveze, stvarna raspodjela moći u upravljanju klimom i energijom ostaje izrazito nejednaka. Simbolična inkluzija i dalje ostaje norma, a procesi donošenja odluka rijetko odražavaju prioritete onih koje najviše pogađaju zagađenje, energetska siromaštvo i klimatske promjene. Jačanje mehanizama odgovornosti, sistematsko uvođenje GESI principa u klimatske okvire i kreiranje formalnih, dostupnih platformi koje omogućavaju marginalizovanim grupama da oblikuju odluke, predstavljaju ključne korake za ispravljanje ukorijenjenih neravnoteža.

Žene i dalje ostaju isključene iz rukovodećih pozicija u sektoru energije i okoliša.

„U sektoru energije i okoliša, samo 18% su žene, a samo 6–7% njih se nalazi na nivoima donošenja odluka.“

Proces donošenja politika je centralizovan i često odvojen od ranjivih grupa. Lokalnim institucijama nedostaju jasne smjernice za učešće

„Nedostaju nam podzakonski akti ili smjernice... kada se organizuje učešće, nedostaju osnovna pravila.“

5.3.2 Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama

Tokom konsultacija pojavila se otvorena kritika prema fragmentisanom političkom sistemu u BiH, koji se opisuje kao paravan za sistemsku korupciju. Etnički identitet, apstraktan i lako manipulativan konstrukt, koristi se za prikrivanje odgovornosti i potkopavanje reformskih agenda. Ovo dodatno usporava neophodne socio-ekonomske i institucionalne tranzicije.

5.3.2.1 Strukturne slijepe tačke: gdje politika ne dopire

Kroz diskusije su se izdvojili brojni nedostaci i „slijepe tačke“. Prvi je nedostatak monitoringa i edukacije korisnika. Čak i kada se obezbijedi ekološki prihvatljiva infrastruktura, korisnicima nedostaje znanje ili podrška da je efikasno koriste. Kako je jedan učesnik to slikovito opisao, „To je kao da posjedujete automobil, ali ignorišete lampicu za kvar motora“.

Drugi nedostatak jeste politika bez prakse. Ispitanici su opisivali situacije u kojima politika formalno postoji, ali se ne sprovodi, ne održava ili ne nadzire — npr. dimnjaci bez filtera, neregulisano sagorijevanje biomase.

I na kraju, odsustvo odgovornosti: iako su odgovornosti teoretski dodijeljene (npr. kontakt osobe za klimatska pitanja), u praksi niko ne prati napredak na nivou BiH, posebno kada je riječ o zagađenju zraka.

5.4 Norme, stavovi i prakse

5.4.1 Sveobuhvatan pregled nalaza

Primarni podaci prikupljeni kroz fokus grupe i intervju sa ključnim akterima pokazali su da ukorijenjene patrijarhalne norme i dalje oblikuju rodne uloge i ograničavaju ekonomsku nezavisnost žena u BiH. Žene su izvještavale da su često isključene iz procesa nasljeđivanja i vlasništva nad imovinom, što ih ostavlja zavisnim od muških članova porodice kada je riječ o pristupu zemljištu i stambenom prostoru. Ovo ne samo da ograničava mogućnost žena da akumuliraju imovinu, već im i smanjuje šanse da dobiju kredite, ulažu u energetske efikasne tehnologije ili učestvuju u klimatski otpornim izvorima prihoda.

Učesnici iz zajednice su također naglasili normalizaciju štetnih praksi koje proizlaze iz ekonomskih poteškoća. Mnoge porodice – posebno one s niskim prihodima i romske zajednice – prijavile su da za grijanje koriste nekvalitetan ugalj, drva ili čak otpadne materijale poput plastike i guma. Iako su svjesni negativnog uticaja na zdravlje i okoliš, naveli su da često nemaju pristupačne alternative. Ova praksa je često predstavljena kao “nužnost za preživljavanje”, a ne izbor.

Analiza dokumenata potvrdila je ove obrasce. GAP 2023–2027 prepoznaje da uporne patrijarhalne norme i rodni stereotipi i dalje potkopavaju napredak te naglašava potrebu za ciljanim kampanjama podizanja svijesti i obrazovnim programima kako bi se promijenili stavovi i promovisala jednakost.

Zvanična statistika pokazuje da žene posjeduju samo oko 30% zemljišta. Ove nejednakosti dodatno jačaju zavisnost žena i ograničavaju njihovu sposobnost da odgovore na ekološke rizike. Studije također ukazuju na široku rasprostranjenost korištenja čvrstih goriva, pri čemu je samo 63% stanovništva imalo pristup čistim tehnologijama kuhanja 2016. godine – procenat je još niži među romskim i ruralnim domaćinstvima. Ovo se poklapa sa nalazima fokus grupa, gdje su romski učesnici opisivali respiratorne bolesti povezane sa zagađenjem zraka u zatvorenom prostoru i prenapučenim, loše izolovanim objektima.

Analiza je također istakla šire kulturne i institucionalne stavove. Ekološki problemi se često posmatraju kao tehnička pitanja rezervisana za stručnjake, umjesto kao društveni izazovi koji zahtijevaju inkluzivnu raspravu. Ova percepcija doprinosi marginalizaciji žena, mladih i ranjivih grupa u kreiranju politika. Ispitanici su ponovili da diskusijama o klimi i energiji uglavnom dominiraju inženjeri i ekonomisti, dok rodni i inkluzivni eksperti, akademska zajednica, socijalni radnici ili predstavnici zajednice imaju vrlo malo prostora. Niska javna svijest o zdravstvenim posljedicama zagađenja zraka bila je također ponavljana tema, posebno izvan urbanih centara.

Zajedno, dokazi pokazuju da štetne norme i prakse istovremeno pogoršavaju ekološke rizike i učvršćuju društvene nejednakosti. Njihovo prevazilaženje zahtijeva suočavanje sa strukturnom diskriminacijom, širenje pristupa pristupačnoj čistoj energiji te redefinisane ekoloških pitanja kao pitanja socijalne pravde, a ne isključivo tehničkih izazova. Podizanje javne svijesti i osnaživanje marginalizovanih zajednica da se zalažu za zdraviju životnu sredinu ključni su koraci za promjenu ovih normi.

Patrijarhalne norme i nizak nivo svijesti potkopavaju klimatsku angažovanost.

„Obrazovane žene čak nisu ni svjesne šta klimatske promjene znače za njih... ranjivi ljudi se bore samo da prežive.“

Društvena stigma i stereotipi i dalje isključuju Rome i radnike u neformalnom sektoru.

5.4.2 Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama

5.4.2.1 Strategije snalaženja u ekstremnim vremenskim uslovima

Učesnici studije koriste jednostavne metode poput prilagođavanja odjeće, ostajanja u zatvorenom ili nošenja kišobrana i vode kada je vrlo vruće ili hladno. Neki izbjegavaju izlazak tokom dana sa visokim zagađenjem ili ekstremnim vremenskim pojavama. Ovo je posebno naglašeno u Sarajevu, gdje su zimski uslovi opisani kao posebno teški i izazovni.

Međutim, nisu sve strategije dostupne svima. Na primjer, neki ne mogu nositi masku zbog nelagodnosti ili osjećaja gušenja, što pokazuje kako zdravstvene ili senzorne osjetljivosti mogu ograničiti mogućnost efikasne zaštite.

5.5 Sigurnost, zaštita i dobrobit

5.5.1 Sveobuhvatan pregled nalaza

Prikupljeni podaci pokazuju da su zdravstveni utjecaji zagađenja zraka i klimatskih promjena snažno prisutni širom BiH, ali da najviše pogađaju marginalizovane zajednice. Fokus grupe u Sarajevu i Tuzli istakle su da djeca i starije osobe pate od hroničnog kašlja, astme i ponavljajućih respiratornih infekcija tokom zimskih epizoda smoga. Učesnici zajednice također su prijavili da osobe sa invaliditetom i stariji stanovnici ruralnih područja nailaze na prepreke u pristupu zdravstvenim ustanovama, posebno tokom vrhunca zagađenja ili poplava, kada je kretanje otežano.

Ključni intervjui sa nezavisnim stručnjacima i zdravstvenim profesionalcima podržali su ove nalaze, naglašavajući da su zdravstveni sistemi preopterećeni tokom kriznih perioda zagađenja i nemaju dovoljno resursa za preventivnu zaštitu.

Analiza također ističe praznine u pristupu zdravstvenoj zaštiti i jednakosti. Marginalizovane grupe (uključujući romske porodice u neformalnim naseljima, osobe s invaliditetom i starije osobe u ruralnim područjima) imaju ograničen pristup pravovremenoj zdravstvenoj zaštiti tokom epizoda zagađenja. Diskriminacija, troškovi i geografska izolacija dodatno ograničavaju korištenje usluga. Analiza CCAC-a o kratkotrajnim zagađujućim materijama pokazuje da mjere za smanjenje crnog ugljika i metana mogu brzo poboljšati zdravstvene ishode, ali te dodatne koristi još uvijek nisu sistematski uključene u zdravstvenu politiku.

Primarni i sekundarni podaci također ukazuju da zagađenje i klimatski utjecaji utiču na demografske i migracijske obrasce. Porodice s većim mogućnostima sele se iz jako zagađenih urbanih centara ili emigriraju, dok siromašnija domaćinstva ostaju u pogoršanim uslovima. Ova dinamika dodatno pogoršava socijalne nejednakosti, jer najranjivije grupe ostaju najviše izložene okolišnim i zdravstvenim rizicima.

Iako studija napominje nedostatak razdvojenih podataka, postoji potreba za dubljom analizom kako ovaj nedostatak otežava efikasno praćenje i donošenje politika. Zdravstvena statistika o bolestima povezanim sa zagađenjem zraka rijetko je razdvojena po spolu, starosti ili invaliditetu, što otežava identifikaciju najugroženijih grupa. Slično

tome, podaci o energetsom siromaštvu često su predstavljeni u zbirnom obliku, što skriva specifične izazove s kojima se suočavaju domaćinstva kojima upravljaju žene, romske zajednice ili starije porodice. Bez razdvojenih informacija, politike ostaju previše opšte i ne odgovaraju stvarnosti ranjivih grupa, što dovodi do propuštenih prilika za ciljane i efektivne intervencije.

Ukratko, kombinovana analiza pokazuje da zagađenje zraka i klimatske promjene predstavljaju ozbiljnu javnozdravstvenu krizu u BiH, dodatno otežanu nejednakim pristupom zdravstvenoj zaštiti i sistemima zaštite. Bez razdvojenih podataka, marginalizovane zajednice ostaju nevidljive u planiranju politika. Jačanje spremnosti zdravstvenog sistema, osiguranje ravnopravnog pristupa zdravstvenoj zaštiti i davanje prioriteta ranjivim grupama u planiranju odgovora na zagađenje i katastrofe ključno je za očuvanje dobrobiti stanovništva.

Zdravstveni rizici od zagađenja nesrazmjerno pogađaju one s ograničenim pristupom zdravstvenoj zaštiti.

„Tokom nedavnih poplava... u glavnim medijima su nedostajali znakovni prevodi za gluhe osobe.“

5.5.2 Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama

5.5.2.1 Nejednaki uticaji klimatskih promjena

Među učesnicima intervjua u početku je postojalo uobičajeno shvatanje da „svi jednako pate od uticaja klimatskih promjena, bez obzira na godine i spol“. Međutim, dubljom analizom je otkriveno da marginalizovane populacije – posebno osobe sa invaliditetom, žene i djeca – doživljavaju posebno teške okolnosti povezane s klimom. Neki od izazova za ove marginalizovane grupe su: za osobe sa invaliditetom – nedostatak pristupačnih i prilagođenih informacija (uključujući hitne informacije), za žene – povećani kućnu i brigu o članovima porodice tokom klimatskih događaja, za djecu – disproporcionalni respiratorni zdravstveni rizici od zagađenja zraka, dok za djevojčice to može predstavljati specifične rizike za razvoj u vezi sa reproduktivnim zdravljem. Ove razlike ukazuju na opasno zanemarivanje različite ranjivosti, što naglašava važnost intersekcionalne analize u upravljanju rizicima od katastrofa.

Ekološka nepravda je jasno prisutna – često siromašne porodice žive bliže industrijskim zonama, što povećava izloženost zagađenju zraka i rizik od zdravstvenih problema. Siromašna goriva za grijanje u domaćinstvima značajan su doprinos hroničnim bolestima, posebno respiratornim oboljenjima poput HOPB-a i raka. Upotreba toksičnih goriva (npr. spaljivanje guma) u kućama i zagađenje zraka u urbanim sredinama prepoznata je kao hitan zdravstveni problem, na koji javnost i vlasti nedovoljno reaguju. Kako je jedan učesnik izjavio:

„Javna svijest je na vrlo niskom nivou... Ljudi imaju trospratnicu i spaljuju gume da bi je zagrijali.“

Sa geografskog aspekta, posljedice zagađenja zraka na javno zdravlje naročito su ozbiljne u visoko zagađenim gradovima poput Sarajeva i Tuzle. Djeca u ovakvim gradovima imaju 50% veću vjerovatnoću da razviju respiratorne bolesti poput astme ili bronhitisa nego djeca u čistijim sredinama. Međutim, uprkos ozbiljnosti situacije, sistematski i lokalizovani zdravstveni nadzor nedostaje. Podaci su često zastarjeli, nekoordinisani između entiteta ili nedovoljno detaljni da bi informisali ciljane zdravstvene ili ekološke intervencije.

Pulmolog daje dokazima potkrijepljenu analizu zagađenja zraka kao strukturne prijetnje: „Najranjiviji su djeca, hronični pacijenti, osobe s respiratornim i kardiovaskularnim bolestima.“ Zagađenje zraka više nije sporadično već hronično i sveprisutno, posebno u urbanim gradovima smještenim u kotlinama poput Sarajeva. Zdravstvene posljedice nisu samo fizičke, već i društvene i ekonomske — propuštanje nastave, izostajanje s posla, povećani teret na zdravstvene sisteme i dugoročni medicinski troškovi. „Ljudi ne mogu četiri puta mjesečno oboljeti od infekcija — to je sistemski odgovor okoline“, navodi on. Tijelo postaje platno na kojem se ispisuju dugoročni neuspjesi klimatskog upravljanja. Ovaj narativ naglašava nevidljivo, sporo nasilje klimatskih promjena, koje pogađa buduće generacije BiH još prije nego što dosegnu punoljetstvo.

Kako tehnički i detaljno objašnjava, zagađenje zraka utiče na ljudski respiratorni sistem. Zagađenje je povezano sa dugoročnim strukturnim oštećenjima, posebno među ranjivim populacijama. On naglašava da izloženost zagađivačima poput PM čestica, sumpor-dioksida i azot-dioksida uzrokuje i akutne i hronične bolesti, koje su često nepovratne i skupe za liječenje. Navodi: *„Naše tijelo ima odbrambeni mehanizam. Ali ta odbrana nije trajna... Ako ste stalno izloženi, ta odbrana će se na kraju popustiti.“*

5.5.2.2 Materijalni napredak naspram društvene stvarnosti

Materijalni uslovi su se poboljšali u poređenju s prošlošću — ljudi imaju telefone, automobile, internet, električnu energiju. Ipak, ovaj pristup stvara iluziju prosperiteta, prikrivajući dublje oblike društvene nejednakosti i obesnaživanja. Jedan od učesnika je rekao: *„Mobilni telefon daje ljudima iluziju da imaju više nego ranije... Siromaštvo je relativno“*. Uočava se i neiskorištenost ruralnih resursa — napuštena sela i prazne bašte — uz argument da siromaštvo često ne proizlazi samo iz sistemskih barijera, već i iz stavova apatije ili lijenosti. Mnogi ljudi imaju mogućnost da poboljšaju svoje uslove (npr. uzgojem hrane), ali to ne čine. Mentalitet se ovdje vidi kao i korijen problema i kao potencijalno mjesto transformacije — promjena bi trebalo da počne od svakog pojedinca kroz samorefleksiju. Postoji potreba za većim međugeneracijskim angažmanom, počevši od male djece u školama i vrtićima

Rana ekološka socijalizacija je od izuzetne važnosti. U ovom procesu pojedinci, posebno djeca, uče o okolišu, razvijaju stavove i vrijednosti vezane za prirodu i usvajaju ponašanja koja odražavaju ekološku odgovornost. Akcije čišćenja, eko-klubovi, sadnja drveća i diskusije u školama vrijedni su primjeri koji doprinose ovom procesu.

5.6 Pitanja koja se prožimaju

5.6.1 Sveobuhvatan pregled nalaza

Ovaj dio razmatra teme koje se međusobno prožimaju, a koje su identifikovane u diskusijama o otpornosti zajednica, angažmanu mladih, rodnoj dinamici i socio-ekonomskim ranjivostima u kontekstu klimatskih promjena. Analizom ovih međusobno povezanih tema možemo bolje razumjeti kako one utiču jedna na drugu i oblikuju iskustva različitih članova zajednice. Prikupljeni uvidi naglašavaju ključnu ulogu mladih u poticanju pozitivnih promjena, nesrazmjerne utjecaje klimatskih izazova na žene i sistemske prepreke s kojima se suočavaju marginalizovane grupe. Sve ove teme zajedno naglašavaju potrebu za inkluzivnim i pravednim pristupima kako bi se unutar zajednica razvijala otpornost i održivost.

5.6.2 Detaljni uvidi iz konsultacija sa zajednicama i zainteresovanim stranama

5.6.2.1 Angažman mladih u izgradnji otpornosti zajednice

Mladi mogu igrati vitalnu ulogu u otpornosti zajednice preuzimanjem inicijative i vođenjem ekoloških akcija. Postoji potencijal da se mladi organizuju u konkretne projekte, poput čišćenja rijeka i šuma. Ovo se može podržati idejom da uspješni projekti služe kao motivacijska snaga, pokazujući da su pozitivni primjeri ključni za inspirisanje daljih akcija među vršnjacima. Ovo je u skladu s općom temom izgradnje zamaha u zajednici kroz aktivno učešće mladih, što je ključno za njegovanje kulture ekološke odgovornosti.

Mladi se vide kao pokretačka snaga, ali njihove aktivnosti često nemaju institucionalnu podršku. Iako njihovo učešće može biti osnažujuće i razvijati osjećaj vlasništva, njihov utjecaj nije održiv ako zavisi isključivo od dobrovoljnog entuzijazma. Strukturna podrška odraslih, škola i vlade ključna je za pretvaranje motivacije u sistemsku promjenu. Angažman mladih u oblasti klimatske i socijalne otpornosti treba biti ugrađen u dugoročne strategije i okvire podrške politikama.

5.6.2.2 Rodna dinamika i briga o domaćinstvu

Klimatske promjene dodatno opterećuju žene, koje su već odgovorne za većinu kućanskih poslova. Prema praksama navedenim od učesnika intervjua, žene obavljaju više od 90% domaćinskog rada. Jedna od učesnica je istakla:

„Žene manje posjeduju, brinu o djeci i imaju manje mogućnosti da se zaštite.”

Klimatske promjene će dodatno pogoršati ove izazove, čineći svakodnevne zadatke težim i vremenski zahtjevnijim. Ovo pokazuje presjek rodni i okolišnih pitanja, gdje žene, posebno u ranjivim zajednicama, suočavaju se s kumulativnim izazovima zbog svojih uloga njegovateljica. Naglašavanje iskustava žena u vezi s nestašicom vode ilustrira da klimatski utjecaji nisu rodno neutralni, što naglašava potrebu za rodno osjetljivim pristupima u klimatskim akcijama.

5.6.2.3 Socio-ekonomske ranjivosti

Marginalizovane grupe, naročito romska zajednica, suočavaju se sa brojnim socio-ekonomskim ranjivostima. Posebno neobrazovane žene iz romske zajednice predstavljaju najranjiviju socio-ekonomsku grupu u regiji. Važno je, međutim, napomenuti da romska zajednica nije jedina koja se suočava s akutnim siromaštvom. Podaci pokazuju da oko 16% stanovništva živi ispod granice siromaštva, pri čemu ruralne zajednice, nezaposlena omladina, starije osobe i osobe s invaliditetom također doživljavaju ozbiljne deprivacije. Ove grupe često teško zadovoljavaju osnovne potrebe i nedostaje im zastupljenost u procesima donošenja odluka. Ova **sistemska isključenost** ograničava njihovu sposobnost zagovaranja svojih potreba i pristupa resursima, što je ključno za efektivno sudjelovanje u klimatskim aktivnostima. Navođenje nedostatka institucionalne zastupljenosti romske zajednice ističe **potrebu za inkluzivnim politikama koje adresiraju specifične izazove s kojima se suočavaju marginalizirane populacije**. Inkluzija mora ići dalje od projektnog aktivizma i biti ugrađena u upravljačke strukture.

5.6.2.4 Barijere za učešće i zastupljenost

I dalje postoje uporne barijere za rodnu ravnopravnost i zastupljenost u raznim sektorima. Uprkos napretku u obrazovanju, poput sve većeg broja žena u šumarstvu, tradicionalni stavovi i stereotipi i dalje utiču na izbor karijere i ograničavaju učešće žena u ulogama odlučivanja. Kako je jedna učesnica rekla:

„Žene jesu prisutne u ministarstvima, ali rijetko u ulogama donošenja odluka.”

Ovo odražava šire društvene probleme u kojima rodne norme ograničavaju mogućnosti za žene, posebno u novim oblastima povezanim s klimatskim promjenama i energetsom tranzicijom. Potreba za sistemskim promjenama kako bi se ove barijere uklonile je očigledna. Energetske i klimatske politike moraju usvojiti okvir pravedne tranzicije koji uključuje intersekcionalne aspekte vezane za rod, društveno-ekonomski status i etničku pripadnost.

Iz perspektive energetske i klimatske politike, sve je veća svijest i naponi da se uvede rodno odgovorno budžetiranje, integriraju indikatori ranjivosti i osmisle inkluzivni mehanizmi subvencija. Međutim, postojeći okviri ostaju nedovoljno razvijeni i nedosljedni.

Osobe sa invaliditetom su uglavnom izostavljene iz procesa oblikovanja energetske politike, jer njihovi neposredni prioriteti (zapošljavanje, samostalan život, pravna zaštita) često imaju prednost nad „apstraktnim“ temama poput klimatskih promjena. Ovo dodatno naglašava važnost intersekcionalnog pristupa pravednoj tranziciji, koji uzima u obzir različite kapacitete i prioritete društvenih grupa.

Više teza objašnjava zašto veći broj ljudi trenutno nije uključen. Jedan od razloga je nedostatak svijesti i informacija. Mnogi članovi zajednice, naročito u ruralnim područjima, nisu upoznati sa raspoloživim resursima ili konkretnim koracima koje mogu poduzeti kako bi se pripremili za katastrofe ili ih spriječili. Sljedeća prepreka su tehnološki nedostaci: bez

mobilnih sistema upozorenja ili drugih brzih komunikacijskih alata, ljudi često ostaju neinformisani ili reaguju prekasno na prijetnje poput poplava ili požara. Tu je i institucionalna nepovezanost: lokalne zajednice, naročito mladi, često su isključeni iz procesa donošenja odluka ili ih doživljavaju kao nedostupne. Sve to je pojačano zamorom i nepovjerenjem: nakon što su više puta svjedočili institucionalnim propustima, pojedini stanovnici osjećaju da učešće ne vodi do suštinskih promjena.

Vremenske prilike su također spomenute kao prepreka za aktivno učešće u zajednici. Učesnici su naveli prekid svojih svakodnevnih rutina zbog ekstremnih ili promjenjivih vremenskih uslova. Mnogi su povezali loše vrijeme (kiša, hladnoća, nagle promjene) s lošim raspoloženjem, umorom, pa čak i fizičkim simptomima poput glavobolje i vrtoglavice. S druge strane, sunčano vrijeme ljudi uglavnom povezuju s boljim raspoloženjem i manjom anksioznošću. Primijećene su individualne razlike u percepciji i ponašanju zbog promjena vremena. Dok neki učesnici nisu pogođeni vremenskim uvjetima, drugi su izvještavali o osjetljivosti na promjene, posebno na brze promjene vremena i nivoa zagađenja. Ovo otkriva različite ranjivosti koje su vjerovatno povezane s godinama, zdravljem i socio-ekonomskim statusom.

Sezonske alergije dodatno utiču na zdravlje, raspoloženje i motivaciju nekih učesnika. Iako su alergije uglavnom nasljedne, one se mogu razviti i uslijed konstantne iritacije sluznice. Klimatske promjene pogoršavaju situaciju povećanjem polena, zagađenja i dima od požara, što može iritirati dišne puteve i tokom vremena izazvati nove alergije. Nijedna populacija nije izuzeta, niti najmlađi niti najstariji. Čak i starije osobe bez prethodnih simptoma mogu razviti alergije.

Kao što je uočeno, postoji povezanost tema uključivanja mladih, rodne dinamike, socio-ekonomskih ranjivosti i potrebe za sistemskim promjenama u kontekstu klimatske otpornosti. Holističko adresiranje ovih tema ključno je za izgradnju otpornijih zajednica koje mogu efikasno odgovoriti na izazove klimatskih promjena. Osnaživanje mladih, posebno žena i marginalizovanih grupa, kroz inkluzivne politike i inicijative zajednice, bit će od suštinske važnosti za održivi razvoj i otpornost.

5.6.2.5 Faktori koji omogućavaju učešće i zastupljenost

Jedan od najsnažnijih faktora koji omogućavaju učešće jeste uvjerenje da male promjene mogu dovesti do većih efekata, način razmišljanja koji može voditi zajednice i osnažiti lokalne inicijative. Kada pojedinci osjećaju osjećaj vlasništva nad projektom ili ciljem, mnogo je vjerovatnije da će se uključiti. Ovo je posebno istinito na hiper-lokalnom nivou, gdje aktivnosti poput stvaranja zajedničkih vrtova, sadnje drveća ili organiziranja lokalnih programa upravljanja otpadom pružaju opipljive i vidljive rezultate koji potiču kontinuirano uključivanje.

Na temelju ove osnove, mladi su iskazali snažnu želju za obrazovanjem o klimatskim pitanjima i mogućnostima za razvoj liderstva, što predstavlja još jedan ključni put za povećanje učešća. Da bi se to podržalo, postoji jasna potreba da se pismenost o klimatskim pitanjima integriše u formalne obrazovne sisteme, kako kroz školske kurikule, tako i kroz vanškolske programe. Simulacijske vježbe, klimatski klubovi i vijeća mladih koja su direktno povezana s procesima planiranja na nivou općine mogu poslužiti kao platforme za značajno uključivanje mladih. Ove strukture ne samo da grade znanje, već također stvaraju puteve za dugoročno građansko angažovanje.

Treći ključni faktor je razvoj efikasnih sistema ranog upozoravanja (Early Warning Systems – EWS). Nekoliko ispitanika je navelo da su ljudi spremniji djelovati ako dobiju pravovremena, lokalizirana upozorenja o okolišnim rizicima, poput poplava, požara ili loše kvalitete zraka. Uvođenje automatiziranih sistema, bilo putem SMS-a ili jednostavnih mobilnih aplikacija, moglo bi značajno poboljšati sposobnost reakcije. Ovi sistemi, pružajući ne samo upozorenja, već i praktične upute o tome što poduzeti, transformirali bi ljude iz pasivnih primaoca informacija u aktivne sudionike vlastite sigurnosti i otpornosti.

Međutim, učešće se ne može održavati bez podržavajućih okvira politike. Iako strategije, poput Plana 1325 o ženama, miru i sigurnosti, predstavljaju važnu polaznu tačku, one često ostaju odvojene od lokalnih realnosti. Da bi se zaista omogućilo inkluzivno učešće, ovi okviri moraju se prevesti u konkretne akcije na nivou zajednice. To znači da općine trebaju biti odgovorne za uključivanje različitih grupa (uključujući žene, mlade i druge marginalizovane populacije) u zajedničko kreiranje strategija otpornosti. Samo kada su lokalne zajednice smislno uključene u planiranje i implementaciju, ove strategije postaju učinkovite i relevantne.

Zajedno, ovi faktori koji omogućavaju učešće (osjećaj vlasništva na lokalnom nivou, obrazovanje i osnaživanje mladih, dostupni sistemi ranog upozoravanja i inkluzivna provedba politika) čine međusobno povezani ekosistem participacije. Kada se podržavaju kolektivno, oni stvaraju uvjete da zajednice prelaze od reaktivnog ka proaktivnom pristupu, i od pasivnih korisnika ka aktivnim akterima otpornosti i promjena.

5.7 Intersekcionalnost

5.7.1 Sveobuhvatan pregled nalaza

Studija potvrđuje da ranjivosti u BiH nisu uniformne, već se pojačavaju preklapanjem identiteta kao što su rod, dob, invaliditet, nivo prihoda i geografska lokacija. Intersekcionalnost otkriva kako ovi višeslojni oblici nepovoljnog položaja oblikuju izloženost zagađenju, pristup energiji i učešće u procesima donošenja odluka.

Konsultacije sa zajednicama i intervjui sa ključnim sagovornicima naglasili su da su žene starije životne dobi u neformalnim naseljima među najugroženijima. Žene starije životne dobi romske populacije suočavaju se sa još većim rizicima. Suočavaju se sa zdravstvenim ranjivostima povezanim s godinama, ograničenim pristupom zdravstvenoj zaštiti, lošim stambenim uvjetima i sistemskom diskriminacijom. Slično tome, žene i samohrane majke koje žive u ruralnim područjima suočavaju se s visokim troškovima energije i velikim odgovornostima u skrbi za porodicu, što ih čini posebno ranjivima tokom perioda zagađenja i klimatskih udara. Mladi sa invaliditetom doživljavaju isključenost na više frontova (obrazovanje, zapošljavanje i klimatsko upravljanje), dok neformalni sakupljači otpada (uglavnom Romi) rade u nesigurnim uslovima i izloženi su zdravstvenim rizicima bez pravne ili institucionalne zaštite.

Jedan od sagovornika je primijetio: „Samohrane majke, domaćinstva kojima upravljaju žene, starije osobe, i osobe sa invaliditetom dosljedno su najviše pogođeni“. Drugi je naglasio: „Tokom nedavnih poplava... u mainstream medijima su nedostajali znakovni prevodi za gluhe osobe. Dakle, to nije inkluzivno.“

Ovi primjeri ilustruju kako zagađenje zraka i energetska siromaštvo produbljuju postojeće nejednakosti, dok politike ublažavanja i adaptacije često ne prepoznaju realnost onih na raskrsnici višestrukih nepovoljnih okolnosti. Bez raščlanjenih podataka i ciljanih mjera, intersekcionalne ranjivosti ostaju nevidljive u politici i praksi.

Višestruke ranjivosti se prepliću (rodl, etnička pripadnost, dob, invaliditet, prihodi).

„Starije Romkinje, samohrane majke u ruralnim područjima ili mladi s invaliditetom suočavaju se s kumulativnim rizicima koje politike ili podaci ne prepoznaju.“

Neformalni sakupljači otpada (pretežno Romi) su nezaštićeni i isključeni iz formalnih šema.

„Ne štite se ni dok skupljaju otpad... ovo treba formalizovati ili podržati na drugačiji način.“

Primjena intersekcionalnog pristupa je stoga od ključne važnosti za efektivne klimatske akcije. Ona omogućava donosiocima politika i praktičarima da prevaziđu „jedno rješenje za sve“ pristupe i da osmisle intervencije koje odgovaraju složenim, preklapajućim potrebama najranjivijih zajednica u BiH.

6 Ključni nalazi

GESI studija u BiH, zasnovana na intervjuima sa ključnim sagovornicima, fokus grupama, konsultacijama sa zajednicama i dopunskoj analizi dokumenata, identifikovala je sljedeće ključne nalaze:

6.1 Zagađenje zraka kao sistemska kriza

- Glasovi zajednica opisali su zagađenje zraka kao jedan od najočiglednijih i najneposrednijih izazova, pri čemu zimski smog remeti svakodnevni život u Sarajevu, Tuzli, Banja Luci, Zenici i drugim urbanim centrima. Učesnici su istakli zatvaranje škola, porast zdravstvenih problema i psihološki stres kao stalne posljedice. Žene su prijavile pojačane obaveze njege tokom epizoda smoga, jer su istovremeno morale brinuti i o djeci i o članovima porodice s hroničnim bolestima.
- Analiza dokumenata potvrdila je da BiH ima neke od najviših nivoa izloženosti PM2.5 u Evropi, sa procijenjenih 3.300 prijevremenih smrti godišnje i ekonomskim troškovima od preko 20% BDP-a (Svjetska banka, UNICEF). Podaci Koalicije za klimu i čist zrak dodatno su identificirali crni ugljik i metan iz grijanja, termoelektrana na ugalj i saobraćaja kao glavne uzročnike kako zdravstvenih posljedica tako i klimatskih promjena.
- Intervjui i fokus grupe ističu povezanost između zagađenja zraka i društvenih nejednakosti, budući da marginalizovane grupe često nemaju sredstva za zaštitu ili za prelazak na čišće izvore energije.

6.2 Energetsko siromaštvo i pristup čistoj energiji

- Fokus grupe su otkrile široko oslanjanje na ugalj, drvo, pa čak i spaljivanje otpada za grijanje, posebno među domaćinstvima sa niskim prihodima, romskim domaćinstvima i starijim osobama. Učesnici su naveli da rastući troškovi energije prisiljavaju na kompromis između grijanja, hrane i zdravstvene zaštite. Iako su romska zajednica, domaćinstva kojima rukovode žene i starije osobe zaista ozbiljno pogođeni, energetsko siromaštvo u BiH je raširen problem koji pogađa i ruralne i urbane populacije svih etničkih grupa. Podaci potvrđuju da je grijanje domaćinstava glavni pokretač zagađenja zraka tokom zime, uključujući i Kanton Sarajevo, gdje je grijanje domaćinstava identificirano kao glavni izvor emisija finih čestica. Posljedično, političke mjere trebaju obuhvatiti cijelu populaciju koja se suočava s energetskim siromaštvom, a ne samo određene grupe.
- Pregled literature pokazao je da je, prema podacima iz 2016. godine, samo 63% stanovništva BiH imalo pristup čistim tehnologijama kuhanja. Najviše pogođene su žene, Romi i ruralna domaćinstva, pri čemu domaćinstva kojima rukovode žene bilježe veće stope energetskog siromaštva. Analize UNDP-a i GESEP/ESAP-a upozoravaju da bez mjera za osiguravanje jednakosti, politike energetske tranzicije (npr. cijene ugljika, standardi za vozila) rizikuju da nesrazmjerno optereće nisko prihodne grupe.
- Specifične inicijative za čistu energiju pokazuju mješovitu uključenost. Programi energetske efikasnosti u socijalnom stanovanju i javnim objektima su implementirani, ali su intervjui i fokus grupe ukazali da romska domaćinstva i porodice koje predvode žene često nemaju pristup zbog složenih procedura ili nedostatka informacija. Modernizacija daljinskog grijanja u urbanim centrima poboljšala je kvalitet zraka za dio populacije, ali visoke naknade za priključenje isključuju porodice sa niskim prihodima. Investicije u obnovljive izvore energije (solarnu i male hidroelektrane) rastu, ali dokazi o koristima za ranjive grupe su još ograničeni.

6.3 Upravljanje i učešće

- Primarni podaci dosljedno otkrivaju osjećaj isključenosti i nepovjerenja u upravljačke procese. Žene, Romi, mladi i osobe sa invaliditetom opisuju klimatske konsultacije kao simbolične i nedostupne. Intervjui su naglasili da je donošenje odluka pod dominacijom tehničkih ministarstava, sa ograničenom integracijom rodničkih ili socijalnih perspektiva.
- Analiza dokumenata potvrdila je ove zabrinutosti. NDC BiH i nacrt NECP-a su u velikoj mjeri rodno „slijepi“, bez sistematske integracije rodne analize ili raščlanjenih indikatora praćenja. Iako je ESAP 2030+ uveo GESI terminologiju u politiku zaštite okoliša, sprovođenje je neujednačeno. Koalicija za rod i klimu pruža novu platformu, ali nema institucionalni uticaj.
- GAP BiH 2023–2027 dodatno naglašava potrebu za većom zastupljenošću žena na rukovodećim pozicijama i jačom integracijom rodne perspektive u klimatske, energetske i okolišne politike.

Decentralizacija vodi ka fragmentiranim odgovorima i nedostatku kapaciteta:

„Sistem je decentraliziran... općine su preopterećene različitim projektima. Mnoge dobre smjernice ostaju na papiru jer institucije nemaju kapacitete“.

6.4 Isključenost mladih i njihov potencijal

- Mladi su među onima koji su najdirektnije pogođeni zagađenjem i klimatskim udarima, suočeni s prekidima u obrazovanju tokom epizoda smoga i ekstremnih prilika, kao i povećanim zdravstvenim rizicima.
- Uprkos snažnom angažmanu i brizi za klimatsku pravdu, mladi nemaju strukturirane institucionalne platforme, mentorstvo i mogućnosti za građanski angažman. Ova nepovezanost između angažovanih mladih i donositelja politika koji izbjegavaju rizik narušava vjerodostojnost i dugoročnu održivost klimatskog upravljanja.
- Romska omladina, mladi iz ruralnih područja i mladi sa invaliditetom suočavaju se sa **složenim preprekama**, uključujući siromaštvo, diskriminaciju i ograničen pristup digitalnim alatima. Njihova isključenost održava cikluse obesnaživanja.
- Istovremeno, mladi predstavljaju ključni, ali neiskorišten resurs za inovacije i liderstvo u čistoj energiji, otpornosti zajednica i građanskom aktivizmu. Osiguravanje njihovog značajnog učešća donijelo bi nove perspektive i ojačalo dugoročno klimatsko upravljanje.

Mladi se osjećaju isključenima iz donošenja odluka i nedostaju im platforme za smisleno učešće:

„Mladi se doživljavaju kao nedovoljno iskusni, nedovoljno stručni... ali im je povjerena odgovornost za rješavanje problema zagađenja i klimatskih katastrofa.“

Postoji interes i aktivizam, ali strukturne barijere i nepovjerenje u institucije opstaju.

6.5 Intersekcionalne ranjivosti

- Ranjivosti nisu ravnomjerno raspoređene. Žene su izloženije zbog obaveza njege i vremena provedenog u domaćinstvima koja se oslanjaju na zagađujuća goriva.
- Starije osobe se suočavaju sa zdravstvenim problemima povezanim sa godinama, što povećava njihovu osjetljivost na bolesti izazvane zagađenjem. Zajednice sa niskim prihodima i romske zajednice često žive u neadekvatnim uslovima u blizini zagađenih područja, sa ograničenim pristupom zdravstvenoj zaštiti ili čistoj energiji. Osobe sa invaliditetom nailaze na sistemske prepreke u pristupu informacijama, infrastrukturi i hitnoj pomoći.
- Intersekcionalne ranjivosti (po rodu, dobi, invaliditetu, prihodima i geografskom položaju) dodatno pojačavaju izloženost klimatskim i zagađenim rizicima te ograničavaju otpornost. Na primjer, starije Romkinje u neformalnim naseljima,

ruralne samohrane majke i mladi s invaliditetom suočavaju se sa slojevitim ranjivostima koje rijetko bivaju zabilježene u zvaničnim politikama ili sistemima podataka.

6.6 Zdravlje i migracijska dinamika

- Zajednice su prijavile da zdravstveni sistemi nisu spremni za vrhunce zagađenja i da marginalizovana domaćinstva često nemaju pristup uslugama. Porodice su opisale da razmatraju preseljenje kako bi pobjegle iz zagađenih urbanih centara, što naglašava kako zagađenje zraka oblikuje odluke o unutrašnjim i vanjskim migracijama.
- Pregled literature potvrdio je ove percepcije, navodeći više od 30.000 slučajeva hronične opstruktivne plućne bolesti (HOPB) u 2021. godini i rastuće kardiovaskularne rizike povezane sa zagađenjem zraka. Zdravstveni podaci rijetko su razdvojeni po kategorijama, što prikriva diferencirane utjecaje. Analize Koalicije za klimu i čist zrak i UNDP-a sugerišu da bi smanjenje emisija kratkotrajnih zagađujućih materija moglo donijeti neposredne zdravstvene koristi, ali te mogućnosti još uvijek nisu u potpunosti ugrađene u zdravstvene i klimatske politike BiH.

7 Zaključci i preporuke

7.1 Zaključci

Ova GESI studija pokazuje da klimatske promjene i zagađenje zraka u BiH nisu samo okolišni izazovi, već i hitna pitanja socijalne pravde. Žene, mladi, Romi, starije osobe, osobe sa invaliditetom i domaćinstva sa niskim prihodima snose nesrazmjerne terete lošeg kvaliteta zraka, energetskog siromaštva i klimatskih šokova, a istovremeno ostaju po strani u procesima upravljanja koji bi mogli da odgovore na njihove potrebe. Ove nejednakosti dodatno pojačava interseksionalnost: preklapajući identiteti – kao što je istovremeno pripadnost romskoj populaciji, starija osoba, osoba sa invaliditetom ili iz ruralne sredine – uvećavaju ranjivosti i intenziviraju isključenost.

Iako je BiH preuzela formalne obaveze kroz CEDAW, Istanbulsku konvenciju, Rezoluciju SB UN 1325 i Zakon o ravnopravnosti spolova, kao i nacionalne strategije poput NDC, NECP i ESAP 2030+, integracija rodne ravnopravnosti i društvene inkluzije u klimatske i energetske politike ostaje slaba. GAP 2023–2027 pruža okvir za unapređenje jednakosti na državnom nivou, ali je potrebna jača institucionalna koordinacija, sprovođenje i odgovornost kako bi se obaveze pretočile u praksu. Bez takve integracije, mjere mitigacije i adaptacije rizikuju da dodatno učvrste postojeće nejednakosti.

Nalazi ove studije pokazuju da inicijative za čistu energiju i unapređenje kvaliteta zraka često ne dopiru do najmarginalizovanijih grupa. Programi energetske sanacije, modernizacije daljinskog grijanja i ulaganja u obnovljive izvore energije, iako korisni u principu, često su nedostupni zbog složenih procedura, visokih troškova ili nedostatka informisanja ranjivih zajednica. Slično tome, politike mitigacije kao što su određivanje cijene ugljika ili porezi na gorivo mogu smanjiti emisije, ali rizikuju regresivne efekte ako nisu praćene mjerama zaštite jednakosti. Suprotno tome, dobro osmišljene politike

(poput ciljanih subvencija, inkluzivnih programa čistog grijanja i ulaganja u energetske efikasnost) mogu donijeti i okolišne i društvene koristi.

Mladi predstavljaju ključnu, ali još uvijek nedovoljno iskorištenu snagu za klimatsku akciju. Uprkos dokazanoj brizi za klimatsku pravdu, mladi nemaju strukturirane prilike, mentorstvo i institucionalne kanale da utiču na politiku. Mladi iz ruralnih područja, mladi sa invaliditetom i mladi iz romskih zajednica suočavaju se sa višestrukim preprekama. Ulaganje u učešće mladih (kroz klimatske savjete, obrazovanje i inicijative koje sami predvode) ne bi samo ojačalo inkluzivnost, već bi i obezbijedilo dugoročnu održivost i inovativnost u klimatskom upravljanju.

Studija također potvrđuje **hitnu potrebu za unapređenjem podataka**. Sadašnji sistemi praćenja rijetko raščlanjuju podatke po spolu/rodu, starosti, invaliditetu, što čini nevidljivim upravo one grupe koje su najviše pogođene zagađenjem zraka i klimatskim promjenama. Jačanje prikupljanja, analize i izvještavanja podataka od suštinskog je značaja za donošenje odluka zasnovanih na dokazima i za pravednu politiku.

Na kraju, premošćavanje jaza između politika i stvarnog života zahtijeva namjerno i sistematsko uključivanje GESI principa na svim nivoima klimatskog i okolišnog upravljanja. To znači kretanje dalje od simbolične participacije ka smislenom uključivanju, u skladu sa prioritetima iz GAP BiH 2023–2027, te osiguravanje da prelazak na čistu energiju i poboljšanje kvalitete zraka bude pravedno, jednako i inkluzivno. Stavljanjem glasova marginalizovanih i ranjivih grupa u središte klimatskih akcija, BiH može napredovati ne samo u ostvarivanju svojih okolišnih ciljeva, već i u ispunjavanju svojih obaveza prema jednakosti, otpornosti i održivom razvoju. Pravedna tranzicija mora staviti **ekonomsku pravdu, prekvalifikaciju radnika i pravičan pristup energiji** u svoj centar. Bez ovih elemenata, dekarbonizacija bi mogla produbiti nejednakosti i društvenu nestabilnost. Stoga prelazak na čistu energiju nije samo pitanje smanjenja emisija; jednako je i projekt društvene inkluzije, posebno za marginalizovane populacije. Namjernim uključivanjem ovih grupa u nove, zelene sektore, BiH ima priliku riješiti dugogodišnje nepravde koje ranije ekonomske reforme nisu otklonile.

Kombinovani dokazi pokazuju da zagađenje zraka i klimatske promjene u BiH imaju ozbiljne zdravstvene, ekonomske i društvene posljedice, koje nerazmjerno pogađaju žene, Rome, domaćinstva sa niskim prihodima, starije osobe, mlade, osobe s invaliditetom i neformalne radnike. Ovi utjecaji su usko povezani sa strukturnim nejednakostima, gdje patrijarhalne norme, fragmentirano upravljanje i ukorijenjena diskriminacija dodatno pogoršavaju isključenost. Iako postoje domaće politike i međunarodne obaveze, one ostaju fragmentirane, s ograničenom integracijom rodne ravnopravnosti i socijalne uključenosti te se ne provode dosljedno. Slabi sistemi praćenja podataka dodatno prikrivaju stvarne životne okolnosti ranjivih grupa. Istovremeno, konkretne prepreke (poput nedostatka jasnih smjernica za participaciju, nepristupačnih programa čiste energije i slabog institucionalnog praćenja) potkopavaju efikasne odgovore. Premošćavanje jaza između politika i stvarnosti u zajednici zahtijeva namjernu integraciju GESI principa u klimatske, energetske i zdravstvene okvire, uz inkluzivne platforme koje osnažuju one najpogođenije i osiguravaju odgovornost u implementaciji.

7.2 Preporuke

Preporuke koje proizlaze iz ove GESI analize zasnovane su na stvarnim iskustvima zajednica konsultovanih kroz intervju i fokus grupe, a dodatno su potkrijepljene dokazima iz pregleda literature. Zajedno pozivaju državne, entitetske, kantonalne i općinske vlasti, kao i Agenciju za ravnopravnost spolova BiH, lokalne samouprave, organizacije civilnog društva, akademsku zajednicu i razvojne partnere da promovišu inkluzivne i na jednakosti zasnovane klimatske i okolišne akcije u BiH.

7.2.1 Politika i upravljanje

- **Uskladiti s GAP BiH 2023–2027.** Integrirati njegove prioritete, učešće žena u donošenju odluka, ekonomsko osnaživanje žena iz ruralnih područja, romskih žena te prevenciju rodno zasnovanog nasilja u klimatske, energetske i politike kvalitete zraka, kako bi se unaprijedili i okolišni i društveni ciljevi.
- **Integrirati rodnu ravnopravnost i socijalnu inkluziju u klimatske i energetske okvire.** Osigurati sistematsku integraciju rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije u sve ključne okvire (NDC, NECP, NAP, ESAP 2030+,...). Uvesti rodno osjetljivo budžetiranje, obavezne procjene utjecaja na rod i razdvojene pokazatelje praćenja.
- **Ojačati institucionalnu koordinaciju.** Uspostaviti međuinstitucionalne mehanizme koji povezuju okoliš, energetiku, zdravstvo, socijalnu zaštitu i obrazovanje. Imenovati GESI kontakt osobe u ministarstvima i lokalnim vlastima kako bi se osigurali kontinuitet i odgovornost.
- **Procijeniti distribucione uticaje** ekonomskih instrumenata (poput subvencija, zelenih poticaja, određivanja cijena ugljika i poreza na gorivo) kako bi se osiguralo da ove mjere ne proizvode regresivne efekte. Kreatori politika trebaju oblikovati politike ublažavanja s eksplicitnim zaštitnim mjerama, tako da domaćinstva s niskim prihodima i marginalizovane grupe ne budu nesrazmjerno opterećena.
- Osigurati uspjeh **lokalnih inicijativa tranzicije** kroz replikabilnost, decentralizaciju resursa i vanjsku podršku (EU, UN ili drugi donatori) koja može zaobići prepreke na državnom nivou. Ukloniti regulatorne i administrativne barijere za lokalne inovacije, omogućiti općinama direktan pristup državnim ili donatorskim sredstvima, uključiti mlade, žene i marginalizovane grupe kao ko-kreatore u strategije tranzicije te reformirati obrazovanje kako bi se promovirala građanska odgovornost, praktične vještine i interdisciplinarno razmišljanje.
- **Ojačati i osigurati resurse Koaliciji za rod i klimu** pružanjem namjenskog finansiranja i radnih mjesta, omogućavajući joj provođenje kampanja zagovaranja i učešće u domaćim i međunarodnim klimatskim forumima. Razvijati tehničke i organizacijske kapacitete Koalicije kroz obuke o klimatskoj politici, mainstreamingu GESI principa i zagovaranju zasnovanom na dokazima. Uspostaviti formalni mehanizam praćenja, npr. godišnju tablicu ili izvještaj o napretku, kako bi se pratilo koliko se preporuka Koalicije usvaja u državnim institucijama i osigurali povratni mehanizmi u proces politike.
- **Promovisati inkluzivnu komunikaciju.** Informacije o programima i konsultacijama trebaju biti dostupne osobama s invaliditetom, pripadnicima jezičkih manjina i stanovnicima ruralnih zajednica. Medijske portale treba poticati da nude audio sadržaje prilagođene osobama s oštećenjem vida, kako bi digitalne platforme bile zaista inkluzivne.

- Uskladiti klimatske i energetske politike s EU Zelenom agendom, Planom akcije za rodnu ravnopravnost BiH i Evropskim mehanizmima za pravednu tranziciju.
- Uspostaviti **formalne mehanizme saradnje** (poput stalnih konsultativnih platformi koje povezuju OCD, lokalne vlasti i relevantne institucije) s obaveznim uključivanjem marginalizovanih grupa kako bi se osigurala smisljena i kontinuirana participacija u donošenju odluka u oblasti klimatskih i energetskih politika.

7.2.2 Inkluzivna energija i kvalitet zraka

- **Smanjiti energetska siromaštvo kroz inkluzivne programe.** Povećati pristup čistom i pristupačnom grijanju putem ciljne subvencije, energetski efikasnih adaptacija u socijalnim i nisko-prihodnim stambenim objektima, te pojednostavljenih procedura prijave. Prioritet dati romskim naseljima, ruralnim zajednicama i domaćinstvima koja vode žene.
- **Osigurati da čista energija bude dostupna svima.** Revidirati i unaprijediti postojeće programe energetske obnove, modernizacije daljinskog grijanja i ulaganja u obnovljive izvore kako bi ih mogle koristiti i marginalizovane grupe, uz uklanjanje finansijskih i administrativnih prepreka.
- **Provoditi mjere smanjenja emisija kratkotrajnih zagađujućih materija** (metan, crni ugljik, HFC). Uvesti programe zamjene peći i kotlova, unaprijediti sisteme daljinskog grijanja te razvijati tehnologije hvatanja metana u poljoprivredi i upravljanju otpadom, uz mjere koje garantuju pristupačnost i pravednu raspodjelu koristi.
- **Podsticati pravednu tranziciju i otvaranje zelenih radnih mjesta.** Razviti i provoditi programe prekvalifikacije, zapošljavanja i poduzetništva za žene, mlade, Rome i druge marginalizovane grupe u sektorima obnovljive energije i energetske efikasnosti. Industrijski sektori trebaju usvajati planove pravedne tranzicije s jasno definisanim GESI ciljevima.
- **Integrisati ekonomsku pravdu, prekvalifikaciju i jednak pristup energiji kao ključne principe pravedne tranzicije.** Bez ovih elemenata, dekarbonizacija može produbiti društvene nejednakosti i nestabilnost. Uključivanje marginalizovanih grupa u nove zelene sektore pruža priliku za smanjenje dugotrajnih socio-ekonomskih razlika.
- **Osigurati pravednu raspodjelu troškova i koristi.** Sve politike ublažavanja klimatskih promjena trebaju imati u vidu distribucijske efekte. Neophodno je spriječiti da mjere poput određivanja cijena ugljika, standarda za vozila ili poreza na gorivo nesrazmjerno pogađaju domaćinstva s niskim prihodima, te ih upariti sa subvencijama i programima podrške.
- **Energetska tranzicija mora biti praćena ulaganjem u zdravlje i socijalnu zaštitu.** Kako bi ranjive grupe mogle aktivno učestvovati i imati koristi od pravedne tranzicije, potrebno je istovremeno jačati pristup energiji i osigurati pravedne zdravstvene i socijalne sisteme zaštite.

7.2.3 Učešće mladih

- **Uspostaviti formalne mehanizme za uključivanje mladih.** Formirati omladinske klimatske savjete ili centre na općinskom i državnom nivou kako bi se mladima omogućilo strukturirano učešće u donošenju odluka. Ojačati digitalnu i

tehnološku dimenziju angažmana mladih, podržati inicijative koje koriste digitalne senzore i start-up ekosisteme te pozicionirati mlade kao inovatore u klimatskom djelovanju.

- **Podržati inicijative koje vode mladi.** Pokrenuti mentorske programe, stipendije i mikro-grantove za finansiranje projekata mladih u oblasti klime, energetike i otpornosti zajednica.
- **Integrirati klimatsko obrazovanje.** Integrirati module o klimatskim promjenama i građanskom angažmanu u školske kurikule kako bi se mladi pripremili za buduće liderske uloge.
- **Izgraditi regionalne i globalne veze.** Omogućiti razmjene koje povezuju mlade iz BiH s regionalnim i međunarodnim klimatskim pokretima i inovacionim centrima. Promovirati regionalne omladinske razmjene i zajedničke studentske inicijative radi rušenja stereotipa, izgradnje pomirenja i jačanja regionalne saradnje u oblasti klime i energetike.

7.2.4 Intersekcionalnost i podaci

- **Rješavati složene ranjivosti.** Prilagoditi programe i politike potrebama grupa koje se suočavaju s višestrukim nepovoljnim okolnostima – npr. starije romske žene, samohrane majke u ruralnim područjima, mladi sa invaliditetom – osiguravajući intersekcijску analizu u svim fazama izrade politika.
- **Osigurati da mjere za smanjenje siromaštva i socijalnu zaštitu obuhvate sve grupe koje žive u strukturalnom siromaštvu.** Proširiti podršku na ruralno siromašno stanovništvo, nezaposlene mlade, starije osobe i osobe s invaliditetom, kako bi se obuhvatila puna dimenzija socio-ekonomske ranjivosti u BiH.
- **Ojačati sisteme podataka.** Prikupljati i objavlјivati razdvojene podatke (po spolu, dobi, invaliditetu, etničkoj pripadnosti i geografiji) u oblastima klime, energetike, zdravlja i socijalnih indikatora. Razviti intersekcionalne okvire za praćenje koji će obuhvatiti ishode za marginalizovane grupe.
- **Uspostaviti bazu podataka razdvojenu po spolu/rodu, dobi i invaliditetu** kako bi se sistematski pratili klimatski, energetski i zdravstveni indikatori. Trebalo bi razviti posebnu potkategoriju ili akciju politike o „sistematskom prikupljanju i praćenju podataka“ s ciljem jačanja donošenja politika zasnovanih na dokazima.

7.2.5 Zdravlje i zaštita

- **Ojačati spremnost zdravstvenog sistema.** Ojačati kapacitete zdravstvene zaštite za odgovor na vrhove zagađenja i zdravstvene rizike povezane s klimom. Osigurati pravedan pristup zdravstvenim uslugama za marginalizovane grupe.
- **Reformisati strukturalne nejednakosti.** Podsticati reforme za osiguranje prava žena na zemlju i imovinu, proširiti pristup kreditima za žene i marginalizovane grupe te ukloniti diskriminatorne prakse nasljeđivanja.
- **Ulagati u javnu svijest.** Pokrenuti kampanje o zdravstvenim rizicima zagađenja zraka i koristima čiste energije, koristeći narative žena, mladih iz romske zajednice i starijih osoba kako bi se približili klimatski uticaji i podstakli inkluzivni odgovori. Uključiti konkretne studije slučaja (npr. životne priče starijih Romkinja ili samohranih majki iz ruralnih područja) radi dodavanja ljudske dimenzije i jačanja zagovaračke vrijednosti izvještaja. Istaknuti inspirativne akcije zajednica (npr.

žene iz Kruščice koje su se oduprle hidroenergetskim projektima) kroz omladinske medijske kampanje te kreirati mehanizme za priznavanje i vrednovanje omladinskog učešća.

- **Integrirati GESI perspektivu u javne zdravstvene sisteme**, uključujući jačanje kapaciteta zdravstvenih centara tokom sezona smoga i kreiranje „zdravstveno–klimatskih protokola“ koji povezuju upozorenja o zagađenju sa spremnošću zdravstvenih usluga.

Ove preporuke pokazuju da klimatsko djelovanje u BiH mora ići dalje od tehničkih rješenja i baviti se duboko ukorijenjenim nejednakostima. Ugradnja GESI principa u sve strateške okvire, zaštita ranjivih grupa tokom energetske tranzicije i stvaranje platformi za učešće osigurat će da oni koji su najviše pogođeni klimatskim promjenama i zagađenjem zraka budu u središtu donošenja odluka, te da klimatska tranzicija BiH bude pravedna, jednaka i održiva.

8 Reference

- Agencija za statistiku BiH. 2022. *Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH.
https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/FAM_00_2021_TB_1_BS.pdf
- Bosna i Hercegovina. 2020. Strategija prilagođavanja klimatskim promjenama i niskoemisionog razvoja BiH za period 2020-2030. Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH.
https://unfccc.int/sites/default/files/resource/ENG_CC%20adaptation%20and%20Low%20emission%20development%20Strategy%20BiH%202020-2030.pdf
- Bosna i Hercegovina. 2020. Utvrđeni doprinos BiH (NDC). Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH.
https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/NDC%20BiH_November%202020%20FINAL%20DRAFT%2005%20Nov%20ENG%20LR.pdf
- Bosna i Hercegovina. 2018. Okvirna energetska strategija Bosne i Hercegovine do 2035. Sarajevo: Vijeće ministara BiH.
https://mvteo.gov.ba/data/Home/Dokumenti/Energetika/19042022_Framework_Energy_Strategy_of_BiH_until_2035_ENG_FINAL.pdf
- Bosna i Hercegovina. 2018–2021. Strateški plan ruralnog razvoja BiH. Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH.
https://www.mvteo.gov.ba/data/Home/Dokumenti/Poljoprivreda/Strategic_Plan_for_Rural_Development_of_BiH_Eng.pdf
- Strategija zaštite okoliša i Akcioni plan 2030+: Analiza rodne ravnopravnosti i socijalne jednakosti (Glavni izvještaj GESEP). Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH https://esap.ba/wp-content/uploads/2022/04/GESEP_Main-report_ENG_WEB.pdf
- Bosna i Hercegovina. 2022. Plan prilagođavanja na klimatske promjene (NAP). Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH.
<https://unfccc.int/sites/default/files/resource/NAP-Bosnia-and-Herzegovina%20.pdf>
- Bosna i Hercegovina. 2023. Integrirani energetska i klimatski plan BiH (NECP), nacrt - verzija 7 (juli 2023). Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH.
https://www.energy-community.org/dam/jcr:fffa65bf-d137-454d-aad7-992eee783af6/NECP%20BiH%20v.7_ENG.pdf
- Bosna i Hercegovina. Različite godine. Treća nacionalna komunikacija (TNC) i Dvogodišnji izvještaji o ažuriranju (BURs) UNFCCC-u. Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH.
https://unfccc.int/sites/default/files/resource/TBUR%20BiH_Oct_%202022%20ENG.pdf
- Koalicija za klimu i čist zrak (CCAC). 2023. Kratkotrajne zagađujuće materije i zdravstveni uticaji u Istočnoj Evropi. Pariz: CCAC Sekretarijat.
<https://www.ccacoalition.org/content/short-lived-climate-pollutants-and-health>
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW). 1979. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama. Generalna skupština UN-a. <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>

- Vijeće Evrope. 2011. Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija). Strazbur: Vijeće Evrope.
<https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/text-of-the-convention>
- Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. 2023. Akcioni plan za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini 2023–2027. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2023/10/GAP-BiH-2023-2027-Bosanski-jezik-1.pdf>
- People in Need. 2025. Intervjui sa ključnim informantima i fokus grupe provedene za GESI studiju u Bosni i Hercegovini (neobjavljeni primarni podaci).
- Stockholm Environment Institute (SEI). 2021. Sažetak dijaloga o ESAP-u za Bosnu i Hercegovinu: Rodna ravnopravnost, socijalna jednakost i klimatske promjene. Stokholm: SEI. <https://www.sei.org/publications/climate-change-and-natural-hazards-in-bih-a-gesep-lens/>
- Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP). 2022. Plan za rodno osjetljivu pravednu tranziciju na Zapadnom Balkanu. New York: UNDP.
https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-03/blueprint_for_gender-web.pdf
- Kancelarija Ujedinjenih nacija za smanjenje rizika od katastrofa (UNDRR). 2015. Sendai okvir za smanjenje rizika od katastrofa 2015–2030. Generalna skupština UN-a. <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>
- Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija. 2000. Rezolucija 1325 o ženama, miru i sigurnosti (UNSCR 1325). New York: UN.
<https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/>
- Dječiji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF). 2020. Činjenice o kvalitetu zraka u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: UNICEF BiH.
<https://www.unicef.org/bih/sites/unicef.org.bih/files/2020-02/AQ%20in%20BiH%20Factsheet%201.pdf>
- Svjetska zdravstvena organizacija (WHO). 2021. Ambijentalno zagađenje zraka: Globalna procjena izloženosti i tereta bolesti. Geneva: WHO.
<https://www.who.int/publications/i/item/9789240034228>
- Svjetska banka. 2020. Upravljanje zagađenjem zraka u Bosni i Hercegovini. Washington, DC: Svjetska banka.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/117281576515111584/pdf/Air-Quality-Management-in-Bosnia-and-Herzegovina.pdf>
- Zavod za javno zdravstvo FBiH. Zdravstveno statistički godišnjak FBiH 2021. Sarajevo, 2022. Tabela: Broj pacijenata s hroničnim opstruktivnim plućnim bolestima (J40–J46). <https://zzjzfbih.ba/wp-content/uploads/2023/04/Zdravstveno-stanje-stanovni%C5%A1tva-engleski.pdf>

